

POLITIČKI PREDSTAVNICI DALMATINSKIH SRBA U VRIJEME KRALJEVINE SHS/JUGOSLAVIJE

APSTRAKT: *U novu, jugoslovensku državu dalmatinski Srbi su ušli kao zajednica sa ozbiljnom i dugom tradicijom političkih borbi u austrougarskom političkom sistemu. Ta tradicija je, međutim, nasilno bila prekinuta represivnom politikom austrougarskih vlasti poslije izbijanja Prvog svjetskog rata. U novoj državi dalmatinski Srbi se nisu angažovali u punoj mjeri. Međutim, iako se činilo da su se dalmatinski Srbi uspavali, njihovi politički predstavnici stizali su čak i do ministarskih pozicija. Osim toga, dalmatinski Srbi su prosječno imali po četiri predstavnika u svakom skupštinskom sazivu, a tokom devetogodišnjeg rada Senata dali su i četiri senatora. Ipak, njihovi dometi su bili ograničeni. Zbog toga problem Srba iz Dalmacije nije podrobnije razmatran u vrhu vlasti u Beogradu. O njima se govorilo samo na lokalnom nivou, tj. njima se rukovalo iz Dubrovnika i Splita, a kasnije, u vrijeme Banovine Hrvatske, prvi put iz Zagreba. U radu se daju portreti najznačajnijih političkih predstavnika dalmatinskih Srba u vremenu između dva svjetska rata. Članak je zasnovan na arhivskim dokumentima, objavljenim dokumentima, štampi i stručnoj historiografskoj literaturi.*

KLJUČNE RIJEČI: Dalmacija, Srbi, Narodna radikalna stranka, Ljubomir Jovanović, Uroš Desnica, Nikola Subotić, Nikola Novaković

Područje Dalmacije je više od jednog vijeka bilo dio Habzburške/Austro-Ugarske monarhije kao posebna krunovina – Kraljevina Dalmacija. Više od pola vijeka postojao je Dalmatinski sabor kao pokrajinsko predstavničko tijelo. U prvih pet saziva (1861–1883) u Saboru su postojale samo dvije političke opcije – Narodna stranka i Autonomaška stranka. Od 1883, pa do kraja postojanja Sabora 1918. svoje poslanike je imala i Srpska stranka. U šestom sazivu (1883–1889) bilo ih je osam, u sedmom i osmom (1889–1901) po devet, u devetom (1901–1908) šest, a u posljednjem, desetom mandatnom razdoblju bilo je sedam srpskih poslanika. U posljednjem sazivu Dalmatinskog sabora Srbi su, uz zastupnika po pravu, episkopa Nikodima Milaša, imali još sedam zastupnika: dr Stijepo Knežević, advokat, biran u „kuriji veleopćina“ u Dubrovniku; Vladimir Simić, posjednik, biran u „kuriji vanjskih općina“ Benkovac, Obrovac i Kistanje; dr Lujo Bakotić, advokat, dr Dušan Baljak, advokat i Josip Kulišić, posjednik i opštinski načelnik u Vrlici, birani u „kuriji vanjskih općina“ Drniš,

Knin i Vrlika; dr Aleksandar Mitrović, advokat i dr Stjepan Srzentić, posjednik i opštinski načelnik u Budvi, birani u „kuriji vanjskih općina“ Kotor, Herceg Novi, Risan i Budva. Osim toga, Vladimir Simić je biran za potpredsjednika Dalmatinskog sabora u posljednjem mandatnom razdoblju (1908–1918), kada je predsjednik bio dr Vicko Ivčević.¹

U danima sloma Monarhije, 2. novembra 1918. formirana je Zemaljska vlada za Dalmaciju u koju su izabrani dr Ivo Krstelj, dr Josip Smodlaka i dr Vjekoslav Škarica, dok su njihovi zamjenici bili dr Uroš Desnica, dr Prvislav Grizogono i dr Jerko Makijedo. Jedini Srbin među njima, dr Desnica imenovan je za povjerenika za pravosuđe.² Dalmacija je u danima sloma Monarhije postala dio provizorne Države Slovenaca, Hrvata i Srba i kao takva 1. decembra 1918. ušla u okvire novoproglašenog Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Sve do donošenja prvog jugoslovenskog Ustava 1921. Dalmacija je posmatrana kao jedna od istorijskih pokrajina. Zbog toga je, prilikom koncipiranja prvog jugoslovenskog parlamenta – Privremenog narodnog predstavništva odlučeno da Dalmacija u njemu ima 12 predstavnika. Među njima su bila i dvojica Srba – dr Božidar Vukotić i dr Nikola Subotić.³

Narodni poslanici u Privremenom narodnom predstavništvu 1919–1920.

Dr Božidar Vukotić (1875–1955)

Rođen je u Bratešićima u Grblju kod Kotora 8. februara 1875. Osnovnu školu je završio u rodnom mjestu, a gimnaziju u Kotoru. Studije prava je pohađao u Beču i Gracu, gdje je 1902. doktorirao. Radio je kao sudija u Kotoru, Trogiru i Benkovcu, a poslije položenog advokatskog ispita u Zadru 1909, bio je advokat u Herceg Novom i Kotoru. Političku aktivnost je razvio u okvirima Srpske narodne stranke na Primorju. Za zastupnika u Carevinskom vijeću izabran je 1911, umjesto preminulog Mihaila Bjeladinovića.⁴ Na početku Prvog svjetskog rata uhapšen je i zatvoren u tamnici Tvrđave Svetog Ivana poviše Kotora, a zatim je prebačen na ostrvo Mamula. Uslijed slabijeg zdravstvenog stanja poslat je na liječenje u Beč, gdje je ubrzo konfiniran. Poslije sloma Kraljevine Crne Gore početkom 1916, mobilisan je, a potom interniran u Komoranu, na obali Dunava. Na slobodu je pušten u maju 1917, pošto je novi car Karlo I proklamovao amnestiju za političke zatvorenike. Ponovo je sjeo u zastupničku klupu u Carevinskom vijeću i učestvovao je u radu novoosnovanog Jugoslovenskog kluba. U danima sloma Monarhije uključen je u rad Narodne organizacije Srba, Hrvata i Slovenaca u Dalmaciji. Bio je izvjestitelj za Boku Kotorsku.

¹ Ivo Perić, *Dalmatinski sabor 1861–1912. (1918.) god.*, Zadar 1978, 62, 224–225.

² Dušan Plenča, *Kninska ratna vremena 1850–1946. Knin-Drniš-Bukovica-Ravni kotari*, Zagreb 1986, 72–73.

³ Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb 1989, 101.

⁴ Милан Ж. Живановић, *Дубровник у борби за уједињење 1908–1918*, Београд 1962, 56, 60, 247–248, 255–256.

Određen je, zatim, za poslanika u Privremenom narodnom predstavništvu marta 1919. Radio je kao sudija Velikog suda u Podgorici. Kada je 1924. penzionisan, ponovo se posvetio advokaturi. Politički se angažovao u okvirima Jugoslovenske demokratske stranke (JDS). Bio je član uprave Brodarskog društva *Boka*. Tokom Drugog svjetskog rata blisko je saradivao sa komunističkim pokretom otpora. Poslije rata je bio kandidat za poslanika u Saveznoj skupštini, a biran je za potpredsjednika Okružnog odbora Narodnog fronta Boke Kotorske. Bio je sudija Vrhovnog suda Narodne republike Crne Gore. U posljednjim godinama života obavljao je dužnosti potpredsjednika i predsjednika Sreskog odbora Narodnog fronta u Kotoru. Umro je u Kotoru 3. jula 1955.⁵

Dr Nikola (Niko) Subotić (1873–1963)

Rođen je u Erveniku 7. januara 1873. Zbog rane očeve smrti prešao je kod stričeva u Skradin, gdje je pohađao osnovnu školu. Završio je italijansku gimnaziju u Zadru. Studije na Pravnom fakultetu upisao je u Beču, a doktorat je stekao u Gracu. Kao sudija je radio u Skradinu, Šibeniku, Zadru, Obrovcu, Trogiru i Splitu, a zatim je otvorio advokatsku kancelariju u Šibeniku. Politički se aktivirao u okviru Srpske narodne stranke na Primorju. Tokom 1903. u Zadru je bio urednik stranačkog lista – *Srpski glas*. Kao istaknuti srpski intelektualac i političar uhapšen je na početku Prvog svjetskog rata. Držan je kao talac u Šibeniku, a zatim je konfiniran u okolini Linca. Kraj rata i propast Monarhije dočekao je na slobodi, pa je postao član Narodnog vijeća za Šibenik. Po ulasku italijanskih trupa u Dalmaciju, ponovo je uhapšen i interniran u Gvaldo Tadinu, nedaleko od Peruđe.⁶ Međutim, ubrzo je oslobođen i preko sjeverne Afrike se domogao Beograda. Marta 1919. izabran je za jednog od dalmatinskih delegata u Privremenom narodnom predstavništvu. Političku aktivnost u jugoslovenskoj kraljevini nastavio je u okviru Narodne radikalne stranke (NRS). Bio je čelnik njenog Okružnog odbora u Šibeniku, a za narodnog poslanika je biran na izborima 1925, 1927. i 1931. U Narodnoj skupštini je obavljao dužnosti privremenog predsjednika i stalnog potpredsjednika. U Vladi Antona Korošca bio je ministar finansija (27. jul 1928–6. januar 1929).⁷ Predvodio je Privredno-kulturnu maticu za Sjevernu Dalmaciju do 1933. Tridesetih godina XX vijeka politički je djelovao u okvirima Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS), a zatim u Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici (JRZ). U drugoj Vladi Milana Stojadinovića bio je ministar pravde (8. avgust 1936–4. oktobar 1937).⁸ Na posljednim jugoslovenskim izborima za Senat 12. novembra 1939. izabran je za senatora u Banovini Hrvatskoj. Pošto se Senat nikada više nije sastao, realno nije ni

⁵ Васко Костић, *Вукотићи и Руцовићи. Енциклопедијски подаци*, Београд 2002, 10; *Српски биографски речник*, II, ур. Чедомир Попов, Нови Сад 2006, 475; Небојша Рапо, *Уједињење Боке са Србијом 1918*, Херцег Нови 2006, 11–12; Милан Гулић, *Бокељи на страни Србије у Првом свјетском рату*, Херцег Нови 2015, 44.

⁶ Драгољуб Р. Живојиновић, „*La Dalmazia o torte*“. *Италијанска окупација југословенских земаља 1918–1923. године*, Београд 2012, 85.

⁷ *Владе Србије 1805–2005*, Београд 2005, 322–324.

⁸ *Исто*, 349–351.

učestvovao u njegovom radu. Senatski mandat mu je prestao 1. aprila 1941. kada je raspušteno Narodno predstavništvo.⁹ Po završetku Drugog svjetskog rata 1945, nastanio se u Šibeniku i posvetio advokaturi. Često je branio političke osuđenike, zbog čega je izazivao podozrenje novih vlasti. Umro je u Šibeniku 1963.¹⁰

Narodni poslanici u Ustavotvornoj skupštini i Narodnoj skupštini 1920–1923.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu, koji su održani 28. novembra 1920, nisu mogli da obuhvate čitavu Dalmaciju, pošto se njen sjeverni dio nalazio pod italijanskom okupacijom. Glasalo se u srezovima Supetar, Dubrovnik, Imotski, Kotor, Makarska, Metković, Sinj i Split. Pravo glasa je imalo 89.019 građana, a glasalo je 49.969 (56,91%). Na izbore u Dalmaciji izašlo je sedam kandidatskih lista. Najviše glasova je dobila Hrvatsko-slovenska pučka stranka 13.977, zatim Zemljoradnička stranka 10.636, Komunistička partija Jugoslavije 8.074, Narodna radikalna stranka 6.008, Jugoslovenska demokratska stranka 5.189, lista Ante Trumbića 3.196 i Hrvatska zajednica 2.917.¹¹ Dalmacija je birala 11 poslanika (jednog manje nego što je poslala u Privremeno narodno predstavništvo), a među njima se našao jedan predstavnik primorskih Srba. Prema tome, među 419 poslanika Ustavotvorne skupštine bio je samo jedan Srbin iz Dalmacije – Kotoranin Ljubomir Jovanović, koji je bio nosilac stranačke liste u Dalmaciji.¹² Već su prvi izbori pokazali da je Narodna radikalna stranka postala najvažnija politička opcija oko koje su se okupljali dalmatinski Srbi nakon ujedinenja, a da je Ljubomir Jovanović postao njihov najznačajniji politički predstavnik i da će to ostati, faktički, sve do smrti. Iako je davno otišao iz rodne Boke Kotorske, stranačko vođstvo je dobro shvatalo da je on vezan za primorske krajeve i da će bolje od drugih razumjeti potrebe dalmatinskih Srba. Ipak, višegodišnja odvojenost od Primorja i život u Beogradu udaljili su Jovanovića i od Boke Kotorske i od Dalmacije i pitanje je koliko je on bio pravi zastupnik dalmatinskih Srba, a koliko samo političar porijeklom iz Boke Kotorske i Dalmacije i ništa više od toga.

⁹ Софија Божић, *Политичка мисао Срба у Далмацији. Српски лист/глас 1880–1904*, Београд 2001, 40, 43; Јован С. Радојчић, *Биографије: Срби западно од Дунава и Дрине*, III, Нови Сад 2009, 731; *Senatori Kraljevine Jugoslavije. Biografski leksikon*, ur. Momčilo Pavlović, Nebojša Stambolija, Milan Gulić, Beograd 2016, 287–288, 425.

¹⁰ Коста Новаковић, *Срби у Сјеверној Далмацији*, Београд 2013, 523.

¹¹ Gojko Jakovčev, „Izbori u Sjevernoj Dalmaciji u periodu između dva rata“, *Zadarska revija*, 6/1968, 610–622.

¹² *Статистички преглед избора народних посланика за Уставотворну Скупштину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, извршених на дан 28. новембра 1920. год.*, Београд 1921; Franko Mirošević, *Počelo je 1918. ... Južna Dalmacija 1918–1929*, Zagreb 1992, 68, 70.

Ljubomir Jovanović (1865–1928)

Rođen je u Kotoru 2. februara 1865. Otac Lazar, trgovac, rodom iz Risna, a majka Olga, rođena Lazarević, iz Baošića. Osnovnu školu i sedam razreda gimnazije završio je u rodnom gradu. Kao gimnazijalac je bio među najaktivnijim članovima ilegalne družine *Branko Radičević*, koja je među bokeljskom omladinom širila literaturu na srpskom jeziku i jačala nacionalni duh.¹³ Kada je 1882. izbio Bokeljsko-hercegovački ustanak protiv austrougarskih vlasti, pripadnici Družine su odlučili da napuste školovanje i priključe se ustanicima. Borili su se u ustaničkoj četi Aćima Subotića na Ledenicama iznad Risna. Poslije sloma ustanka, mladi Jovanović se sklonio u Crnu Goru, a zatim je preko Carigrada i Odese i dalje dunavskim plovnim putem, stigao do Beograda. U prestonici Kraljevine Srbije završio je gimnaziju i, kao stipendista srpske Vlade, studirao na Velikoj školi 1883–1887. Bio je jedan od osnivača Akademskog pevačkog društva *Obilić* 1884. Kao dobrovoljac učestvovao je u Srpsko-bugarskom ratu 1885. U bici kod Slivnice teško je ranjen u nogu. Od posljedica ranjavanja bio je šepav, zbog čega je dobio nadimak Patak. Počevši od 1886. uključio se u rad Narodne radikalne stranke. Zajedno sa Jovanom Đajom bio je zadužen za Srbe izvan Srbije, a naročito čvrste veze održavao je sa Savom Bječanovićem, tadašnjim političkim predvodnikom dalmatinskih Srba. Poslije sticanja velikoškolske diplome na Istorijsko-filološkom odseku Filozofskog fakulteta u Beogradu, radio je kao nastavnik u Realnoj gimnaziji i Učiteljskoj školi 1887–1888. i bio jedan od osnivača Proforskog društva (1888) i pokretača časopisa *Kolo* (1889). Član Glavnog prosvetnog saveta postao je 1889, a 6. januara naredne godine izabran je za dopisnog člana Srpske kraljevske akademije (SKA). Predavao je u Drugoj muškoj gimnaziji u Beogradu 1888–1894, a u to vrijeme je bio među osnivačima Srpske književne zadruge (1892) i njen prvi sekretar. Osim toga, bio je jedan od osnivača Družine književnika i umetnika (1892) i časopisa *Delo* (1893). Kao nastavnik je, zatim, radio u gimnaziji u Požarevcu 1894–1895, i ponovo u Drugoj muškoj gimnaziji 1895–1898. Krajem 1899. izabran je za docenta na Katedri za istoriju srpske i južnoslovenske književnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu. Za redovnog člana SKA izabran je 7. februara 1900. Jedan je od osnivača i član Uređivačkog odbora *Srpskog književnog glasnika* (1901). Bio je upravnik Narodne biblioteke 1901–1903, a kada je 1903. osnovan Centralni revolucionarni tajni odbor u Beogradu, čiji je osnovni cilj bila organizacija četničke akcije u Staroj Srbiji i Makedoniji, postao je član njegove Propagandne sekcije. Biran je za potpredsjednika Beogradskog gimnastičkog društva *Soko* (1901–1902. i 1903–1906) i predsjednika Loptačkog kluba *Soko* (1903). Od 1903. bio je predavač na Katedri za srpsku istoriju Filozofskog fakulteta. Predavao je istoriju kraljeviću Aleksandru Karađorđeviću. Bavio se naučnim radom, proučavao srpsku istoriju srednjeg vijeka, a stručne radove je publikovao u raznim časopisima, kao što su *Starinar*, *Glas Srpske kraljevske akademije*, *Godišnjica Nikole Čupića* i drugima. Bio je među srpskim

¹³ Максим Злоковић, „Илегална ђачка дружина Бранко Радичевић у Котору (пригодом пјесникове 150-годишњице рођења)“, *Бока*, 6–7/1975, 241–249.

istoričarima koji su imali velikih zasluga za prevagu kritičkog nad romantičarskim pravcem u sagledavanju nacionalne istorije. Nalazio se na mjestu potpredsjednika (1903–1904) i predsjednika Srpske književne zadruge (1904–1906). Kada je Velika škola prerasla u Beogradski univerzitet 1905, postao je univerzitetski profesor. Bio je član prvog Univerzitetskog senata, a zatim i prodekan. Iste godine je izabran za poslanika u Narodnoj skupštini, kao kandidat NRS u Vranjskom okrugu. Biran je za potpredsjednika Narodne skupštine 1906, a 1907. za predsjednika. Naredne 1908. izabran je u Glavni odbor NRS. Pošto mu je politički i nacionalni rad postao preokupacija, 1909. napustio je Filozofski fakultet. Bio je ministar unutrašnjih djela u vladi „četvorne“ koalicije Stojana Novakovića (16/29. jun–11/24. oktobar 1909) i koalicionom kabinetu Nikole Pašića (11/24. oktobar 1909–12/25. septembar 1910). U dvije vlade Milovana Milovanovića bio je ministar prosvjete i crkvenih djela (25. jun/7. jul 1911–18. jun/1. jul 1912), a isti resor je zauzimao u Vladi Marka Trifkovića (18. jun/1. jul–27. avgust/9. septembar 1912) i Nikole Pašića (30. avgust/12. septembar 1912–22. novembar/5. decembar 1914).¹⁴

Kao ministar prosvjete povukao je značajne poteze u cilju brze organizacije nastave u školama na tek oslobođenim područjima po završetku Balkanskih ratova 1913. Kao potpredsjednik i predsjednik Narodne odbrane bio je dobro povezan sa nacionalnim radnicima u svim južnoslovenskim krajevima. Krajem avgusta 1914. našao se u grupi intelektualaca koju je okupilo Ministarstvo inostranih dela. U tom krugu su, u značajnoj mjeri, formulisani ratni ciljevi Kraljevine Srbije. Resor ministra unutrašnjih djela ponovo je preuzeo u ratnom kabinetu Nikole Pašića 22. novembra/5. decembra 1914. i na tom mjestu je bio u vrijeme vojničkog sloma u jesen 1915, povlačenja preko Albanije i konsolidacije upravnih organa države Srbije u izbjeglištvu u Grčkoj. Ministar unutrašnjih djela je bio i u naredne dvije Pašićeve vlade, pa se na tom mjestu kontinuirano nalazio sve do 3/16. novembra 1918.¹⁵ Bio je jedan od glavnih organizatora montiranog Soluskog procesa, u kojem se regent Aleksandar obračunao sa pukovnikom Dragutinom Dimitrijevićem Apisom i organizacijom *Ujedinjenje ili smrt*, tj. *Crnom rukom* 1917. Učestvovao je u razgovorima sa Jugoslovenskim odborom na Krfu, a u oslobođenom Beogradu je ugostio delegaciju Srpskog narodnog odbora iz Novog Sada. Na prvim izborima u jugoslovenskoj državi 1920. izabran je za narodnog poslanika u Ustavotvornoj skupštini. Protivio se podjeli zemlje na istorijske pokrajine, smatrajući da će u njima oživjeti stari vjerski sukobi. Zalagao se za centralističku državu, koja bi garantovala razvijenu oblasnu samoupravu. Juna 1920. stao je na čelo Državne komisije za ruske izbeglice. Bio je prvi predsjednik Sokolske župe *Dušan Silni* u Beogradu (1920–1923). U dvije vlade Nikole Pašića bio je ministar vjera (16. decembar

¹⁴ *Споменица о отварању Универзитета*, Београд 1906, 97–98; Драгиша М. Стојадиновић, *Српска Народна скупштина 1908–1912*, Београд 1911, 27–28; *Министри просвете Србије 1811–1918*, Београд 1994, 136–137; *Министарство и министри полиције у Србији 1811–2001*, ур. Мирослав Перишић, Београд 2002, 290–291; *Владе Србије*, 221–233.

¹⁵ *Владе Србије*, 233–239.

1922–25. maj 1923),¹⁶ a na izborima 1923. ponovo je izabran za narodnog poslanika. Iste godine je postao predsjednik Oblasnog odbora *Jadranske straže* u Beogradu. Od 1923. do 1924. bio je predsjednik Narodne skupštine i potpredsjednik Glavnog odbora NRS. Poslije ostavke Nikole Pašića u julu 1924, kralj Aleksandar je mandat za sastav nove jugoslovenske vlade ponudio Jovanoviću. Iako je radikalni poslanički klub prihvatio kraljev prijedlog, Pašić je sazvao Glavni odbor, koji je odbacio takvu mogućnost. Kako ne bi izazvao podjele u stranci, Jovanović je vratio ponuđeni mandat, ali je tada bilo sasvim jasno da između njega i stranačkog lidera Pašića postoji ozbiljan sukob. Po treći put je biran za narodnog poslanika 1925, ali je odbio da ponovo bude predsjednik Narodne skupštine. Sukob sa Pašićem je kulminirao u martu 1926, kada je Jovanović otvoreno istupio protiv njega. Krajem aprila je sazvan Glavni odbor na kojem je Pašić teško optužio Jovanovića. On je isključen iz stranke, pod obrazloženjem da je bio nelojalan, kao i da je kriv za iznošenje tvrdnje da je Vlada Kraljevine Srbije znala da se sprema atentat na nadvojvodu Franca Ferdinanda. Uz Jovanovića je stao dio stranačkog vođstva, pa je 11 poslanika u maju 1926. oformilo Poseban radikalni klub, poznatiji kao Klub g. Ljube Jovanovića. Sukob sa Pašićem nastavio se sve do njegove smrti početkom decembra 1926. U narednim mjesecima Jovanović i njegove pristalice vraćeni su u NRS. Na izborima 1927. ponovo je izabran za narodnog poslanika, a rodna Boka Kotorska predstavljala je njegovu glavnu izbornu bazu. Ubrzo nakon toga, povukao se iz javnosti zbog bolesti. Umro je u Beogradu 10. februara 1928, a sahranjen je na Novom groblju. Nosilac je Ordena Svetog Save IV reda.¹⁷

Poslanici u Narodnoj skupštini 1923–1925.

Izbore koji su održani 18. marta 1923. Dalmacija je dočekala podijeljena na dvije oblasti – Splitsku i Dubrovačku, u skladu sa novom administrativnom podjelom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U izbornom smislu takođe je bila podijeljena na dva okruga, ali oni nisu slijedili administrativnu podjelu. Prvi izborni okrug je obuhvatao Južnu i Srednju Dalmaciju i nazivao se „Kotor-Dubrovnik-Split“. Na tom području je, prema prvom jugoslovenskom popisu stanovništva iz 1921, živjelo 384.173 stanovnika. Taj okrug je obuhvatao 10 izbornih srezova: Dubrovnik, Imotski, Korčula, Kotor, Makarska, Metković, Sinj, Split, Supetar (Brač) i Hvar. Iako je Boka Kotorska u administrativnom pogledu, a na osnovu *Uredbe o podjeli zemlje na oblasti* iz 1922. pripojena Zetskoj oblasti, u izbornom smislu ostala je sastavni dio Dalmacije.¹⁸ Najviše glasova u tom izbornom okrugu dobila je lista Hrvatske republikanske seljačke stranke – 27.688, Zemljoradnička stranka 11.646, od čega njena prva lista

¹⁶ Исто, 295–299.

¹⁷ Српски биографски речник, IV, ур. Чедомир Попов, Нови Сад 2009, 548–551; Са-ша Недељковић, „Љуба Јовановић – државник из Бокe“, *Зборник Матице српске за друш-твене науке*, 133/2010, 145–159.

¹⁸ F. Mirošević, *Počelo je 1918*, 89.

6.267, a druga 5.379, Narodna radikalna stranka 9.025, Jugoslovenska demokratska stranka 7.447, lista Ante Trumbića i Mate Drinkovića 5.795, Hrvatska pučka stranka 4.340, Nezavisna radnička stranka 2.646, a Invalidska stranka 720. U šest izbornih srezova (Dubrovnik, Imotski, Makarska, Metković, Sinj i Split) najviše glasova je dobila Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS), čiju je kandidatsku listu u tom izbornom okrugu predvodio Stjepan Radić lično. Politika Zemljoradničke stranke (ZS) imala je veliku podršku na jadranskim ostrvima, pa su dvije njene liste dobile najviše glasova u tri sreza. Lista koju je predvodio Jozo Zelić trijumfovala je na Korčuli, a lista koju je predvodio Ante Franić u Supetru (Brač) i na Hvaru. Narodna radikalna stranka, čiju listu je u ovom izbornom okrugu predvodio Ljubomir Jovanović, imala je većinu samo u najjužnijem izbornom srezu (Kotor), koji je imao značajnu većinu srpskog stanovništva i u kojem je dobila 76,7% glasova. Značajniji procenat glasova radikali su dobili i na Korčuli (16,1%), u Supetru (13,3%) i Dubrovniku (11,9%).¹⁹

Drugi izborni okrug je obuhvatao Sjevernu Dalmaciju i nazivao se „Šibenik i oblast Zadarskog suda“. Na tom području je, prema prvom jugoslovenskom popisu stanovništva, živjelo 184.462 stanovnika. Ovaj izborni okrug je obuhvatao pet izbornih srezova: Benkovac, Drniš, Knin, Pag i Šibenik. Najviše glasova je dobila Narodna radikalna stranka 14.913, lista Ante Trumbića i Mate Drinkovića 10.414, Zemljoradnička stranka 4.466, Jugoslovenska demokratska stranka 3.524, a Hrvatska pučka stranka 2.347. U dva od pet izbornih srezova (i to u onima sa značajnim procentom srpskog stanovništva) najviše glasova je dobila lista NRS, koju je i u ovom izbornom okrugu predvodio Ljubomir Jovanović. Radikali su najviše glasova dobili u Kninu (71%) i Benkovcu (56,6%), dok je u Drnišu trijumfovala lista Ante Trumbića i Mate Drinkovića (63,4%). Na Pagu je najviše glasova dobila Hrvatska pučka seljačka stranka predvođena Stjepanom Barićem (36,3%), a u Šibeniku Zemljoradnička stranka, koju je predvodio Dane Škarica (34,3%). Osim u Kninu i Benkovcu, radikali su dobili značajan procent glasova u Drnišu (28,9%) i Šibeniku (17,4%).²⁰

Dva dalmatinska izborna okruga delegirala su ukupno 15 poslanika u Narodnu skupštinu, odnosno po jednog iz svakog izbornog sreza. U okrugu Kotor-Dubrovnik-Split izabrano je sedam kandidata HRSS-a, dva radikala i jedan demokrata, a među njima devet Hrvata rimokatolika i samo jedan Srbin pravoslavac. U okrugu Šibenik-Zadar izabrana su tri radikala i dva kandidata sa liste

¹⁹ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржаних 18 марта 1923. године*, Београд 1924, 9, 118–121, 140–146; Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929*, Београд 2008, 492.

²⁰ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржаних 18 марта 1923. године*, 9, 118–121, 140–146; G. Jakovčev, „Izbori u Sjevernoj Dalmaciji u periodu između dva rata“, 612–613; Hrvoje Matković, „Djelovanje i sukobi građanskih stranaka u Šibeniku između dva svjetska rata“, *Radovi. Institut za hrvatsku povijest*, 2/1972, 263–282; Бранислав Глигоријевић, „Политички живот на простору Републике Српске Крајине (1918–1941)“, у: *Република Српска Крајина*, ур. Зоран Каличанин, Книн/Београд 1996, 295–320; С. Божић, *Срби у Хрватској*, 489–491.

Trumbić-Drinković, među kojima tri Srbina pravoslavca i dva Hrvata rimokatalika. Ukupno su u ta dva izborna okruga izabrana četvorica Srba i svi na listama NRS: Ljubomir Jovanović, ministar; Mirko Komnenović, posjednik; dr Nikola Novaković, ljekar i dr Uroš Desnica, advokat. Prema tome, Srbi su na području Dalmacije dobili četiri poslanika, odnosno 26,66% od ukupnog broja dalmatinskih poslanika, što je bilo znatno više od njihovog udjela u ukupnoj populaciji te jugoslovenske regije. Dok je jedan poslanik u južnim dijelovima Dalmacije odgovarao udjelu u populaciji, čak tri u sjevernim i srednjim dijelovima Dalmacije višestruko su je prevazilazili.²¹

Mirko Komnenović (1870–1941)

Rođen je u Toploj, nedaleko od Herceg Novog 21. septembra 1870. Otac Marko, trgovac, majka Ljubinka, rođena Ivanković. Osnovnu školu je završio u Kotoru, a zatim se upisao na Srpsku pomorsku zakladnu školu u Srbini kod Herceg Novog. Diplomirao je na Trgovačkoj akademiji u Mariboru (1897), a zatim na Školi modernih jezika u Švajcarskoj. Po povratku u Boku, politički se aktivirao u okviru Srpske narodne stranke na Primorju. Djelovao je na više polja značajnih za nacionalni razvoj. Bio je član uprave Srpske čitaonice u Herceg Novom (1898) i jedan od osnivača *Srpske zore* (1901). Takođe, jedan je od osnivača Srpske kreditne zadruge u Herceg Novom (1904), član uprave Srpske centralne banke na Primorju i potpredsjednik Saveza srpskih privrednih zadruga na Primorju. Široku aktivnost je razvio i u sokolskim društvima. Osnivač je *Srpskog sokola* u Herceg Novom (1910), član Glavnog odbora Ujedinjenog srpskog sokolstva (1910) i prvi starosta/starješina Srpske sokolske župe na Primorju (1911).²² Na početku Prvog svjetskog rata jula 1914. uhapšen je i zatvoren na ostrvu Mamula. Pušten je radi liječenja u Dubrovniku, a zatim je interniran u Trstu. Odatle je prebjegao u Bolonju u Italiji početkom novembra 1914. Oporavljao se u Firenci, da bi potom prešao u Rim. U Rimu se stavio na raspolaganje srpskom poslaniku, a zatim je upućen u Niš – srpsku ratnu prestonicu. Prema odluci predsjednika srpske Vlade Nikole Pašića, jula 1915. poslat je u Rusiju, sa zadatkom da među austrougarskim zarobljenicima radi na prikupljanju dobrovoljaca za srpsku vojsku. Najveći dio njegovog posla odvijao se u logoru Darnica, nedaleko od Kijeva. O težini posla sa kojim se tada suočio zapisao je: „Naš rad je bio težak i naporan. Radilo se od jutra do mrke noći. Održavao nas je moral i sveta ideja za koju smo radili. Uzvišeno je i prijatno bilo raditi za narodno oslobođenje i ujedinjenje. Milina je bilo u zarobljeništvu posmatrati ćesarevu vojsku i njezine naduvene oficire. Austrijanci su nosili rekord po broju zarobljenika.“ Njegov rad na prikupljanju dobrovoljaca potrajao je više od dvije godine, tokom kojih se suočio i sa problemom disidentstva, koje je bilo

²¹ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржаних 18 марта 1923. године*, 158, 160; D. Plenča, *Knjinska ratna vretena*, 112; С. Божић, *Срби у Хрватској*, 492–493.

²² Саша Недељковић, „Срби на Приморју у борби за уједињење“, *Добровољачки гласник*, 32/2008, 206–211; Саша Недељковић, „Српска соколска жупа на Приморју“, *Бока*, 35/2015, 325–344.

izazvano revolucijom u Rusiji. Njegov rad na prikupljanju dobrovoljaca je prekinut u martu 1918. kada je, sklapanjem Brest-Litovskog mira, Rusija izašla iz rata, a zarobljenički logori raspušteni. U maju 1918. imao je specijalnu misiju spasavanja bivšeg predsjednika privremene ruske Vlade Aleksandra Fjodoroviča Kerenskog. Misija je obavljena uspješno, a Kerenski je, bježeći od boljševika, evakuisan iz Moskve u Murmansk, odakle se otisnuo u emigraciju. Januara 1919. Komnenović je stigao u tek proglašenu jugoslovensku kraljevinu. Primio ga je i odlikovao regent Aleksandar lično, a zatim se vratio u svoj Herceg Novi poslije više od četiri godine.

U novoj jugoslovenskoj državi politički se aktivirao u okviru NRS. Biran je za poslanika u Narodnoj skupštini 1923. i 1925. Podržao je šestojanuarski režim, pa je juna 1930. postavljen za načelnika Opštine Herceg Novi, a jula iste godine za banskog vijećnika u Zetskoj banovini. Dužnost načelnika Hercegnovske opštine obavljao je punih pet godina – od 1930. do 1935. Izvještavajući o političkoj situaciji u Dalmaciji, Komnenović je pisao da je „stanje očajno“ i da vlada veliko neraspoloženje prema „mrtvome i živome kralju, Dvoru i Srbima“. Biran je za narodnog poslanika po treći put 1935, kao kandidat JNS. U drugoj Vladi Milana Stojadinovića bio je ministar fizičkog vaspitanja i zastupnik ministra socijalne politike i narodnog zdravlja (24. jun–22. decembar 1935).²³ Oktobra 1935. bio je kandidat za predsjednika Narodne skupštine, ali je više glasova dobio Stevan Ćirić. Slijedio je politiku Glavnog odbora stare NRS i uskratio je podršku JRZ i napustio kraljevsku Vladu. Blizak Aci Stanojeviću, priključio se Udruženoj opoziciji i učestvovao na izborima 1938. u Bokokotorskom srezu, ali je poražen od vladinog kandidata dr Đure Draškovića. Nakon toga se povukao iz političkog života. Umro je u Herceg Novom 28. marta 1941. Sahranjen je na groblju u Toploj, uz najviše državne počasti. Nosilac je Ordena belog orla IV stepena, Ordena Svetog Save I, II i III reda, Ordena jugoslovenske krune IV stepena, ruskih Ordena Svetog Vladimira IV stepena, Ordena Svetog Stanislava IV stepena i Ordena Svete Ane II stepena i francuskog Nacionalnog ordena Legije časti. Svoju porodičnu kuću testamentom je odredio za Zavičajni muzej, uz napomenu: „Srpski barjak koji se nalazi u rečenoj mojoj stojnoj kući, neka svakako u njoj ostane na večita vremena i to kao i sada na vidnom mestu.“²⁴

²³ *Владе Србије*, 345–348.

²⁴ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Centralni presbiro Predsedništva Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije (38), kutija 669, jedinica 848, *Dosije Komnenović Mirka*; Игњатије Злоковић, „Мирко Комненовић“, *Бока*, 13–14/1982, 105–127; Јово Н. Влаховић, „Мирко Комненовић – члан мисије српске владе у Русији“, *Добровољачки гласник*, 28/2006, 202–203; Небојша Рашо, *Мирко Комненовић*, Херцег Нови 2009; *Српски биографски речник*, V, ур. Чедомир Попов, Нови Сад 2011, 190–191; Небојша Рашо, *Херцег Нови у Првом светском рату*, Херцег Нови 2014, 21–23, 47–68; Милан Гулић, „Бока и Бокељи у Првом светском рату 1914–1918“, у: *Срби и Први светски рат 1914–1918*, Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014, ур. Драгољуб Р. Живојиновић, Београд 2015, 523–539; М. Гулић, *Бокељи на страни Србије у Првом светском рату*, 42–46, 93–107.

Dr Nikola (Niko) Novaković Longo (1875–1953)

Rođen je u Kninu 22. septembra 1875. u uglednoj srpskoj svešteničkoj porodici. Gimnaziju je završio u Zadru, a studije medicine u Beču, gdje je steкао i doktorat. Tokom studija je aktivno sudjelovao u radu jugoslovenske nacionalističke omladine. Po povratku u Dalmaciju, radio je kao privatni ljekar u Kninu. U vrijeme Balkanskih ratova 1912–1913. bio je ljekar-dobrovoljac u vojsci Kraljevine Crne Gore. Tokom Prvog svjetskog rata radio je u Zagrebu i Kninu kao vojni ljekar u austrougarskoj vojsci. U danima sloma Monarhije, izabran je za člana Narodnog vijeća u Kninu. Političku aktivnost u jugoslovenskoj kraljevini razvio je u okvirima NRS. Bio je član Glavnog odbora, a za poslanika u Narodnoj skupštini biran je na izborima 1923. i 1925.²⁵ Neposredno prije izbora 1927. sukobio se sa Ljubomirom Jovanovićem, pa je skinut sa kandidatske liste radikala. Odlučio je da na izbore izađe sa posebnom listom, ali nije ostvario značajniji rezultat, pa se povukao iz političkog života.²⁶ Tridesetih godina XX vijeka politički je djelovao u okvirima JRZ. Bio je član Glavnog i Izvršnog odbora i predsjednik Banovinskog odbora Primorske banovine. Pono-vo je biran za narodnog poslanika na izborima 1935. i 1938. U drugoj Vladi Milana Stojadinovića bio je ministar bez portfelja (4. oktobar 1937–5. februar 1939).²⁷ Nakon vojničkog poraza Kraljevine Jugoslavije, zajedno sa Boškom Desnicom predvodio je izaslanstvo dalmatinskih Srba koje je, u maju 1941, od Italije zatražilo da anektira dijelove Dalmacije koje su većinom naseljavali Srbi. Sa tim ciljem putovao je u Rim. Bio je jedan od organizatora monarhističkih snaga u Sjevernoj Dalmaciji. Rat je većinom proveo u Zadru, a početkom 1944. povukao se iz javnosti, svjestan da komunističke snage nadvladavaju. Po završetku rata 1945, vratio se u rodni grad, gdje je i preminuo 1953.²⁸

Dr Uroš Desnica (1874–1941)

Rođen je u Obrovcu u uglednoj porodici dalmatinskih Srba 28. avgusta 1874. Otac Vladimir (1850–1922), politički predstavnik dalmatinskih Srba i predsjednik Obrovačke opštine u drugoj polovine XIX vijeka, majka grofica Olge Dede-Janković, ćerka posljednjeg muškog potomka loze serdara kotarskih uskoka Stojana Jankovića. Mlađi brat Boško (1886–1945) bio je historičar, izučavalac prošlosti dalmatinskih Srba i direktor zadarskog arhiva. Uroš Desnica je završio osnovnu školu u Obrovcu, a Klasičnu gimnaziju u Zadru (1892). Studi-

²⁵ AJ, 38-107-245, *Dr Niko Novaković, Ministar bez portfelja*.

²⁶ Гордана С. Кривокапић-Јовић, *Оклог без витеза. О социјалним основама и организационој структури Народне радикалне странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (1918–1929)*, Београд 2002, 292–293; D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 117–119.

²⁷ *Владе Србије*, 349–351.

²⁸ D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 108, 129, 209, 212, 273, 275, 277–278, 549; Neva Žurić-Scotti, „Talijanska okupacija benkovačkog kraja (1941–1943)“, u: *Benkovački kraj kroz vjekove*, I, ur. Julijan Medini, Benkovac 1987, 359–378; Јован С. Радојчић, *Биографије: Срби западно од Дунава и Дрине*, II, Нови Сад 2009, 1075–1076; К. Новаковић, *Срби у Сјеверној Далмацији*, 518–519.

rao je na Pravnom fakultetu u Beču, gdje je promovisan u doktora prava (1900). Tokom studija bio je aktivan u organizaciji srpskih studenata *Zora*. Radio je u Sreskom sudu u Obrovcu i Pokrajinskom sudu u Zadru (1897–1900), a zatim je 1900. otvorio advokatsku kancelariju u Zadru i otpočeo političko djelovanje u okvirima Srpske narodne stranke na Primorju. Kao pristalica srpsko-hrvatske saradnje, učestvovao je u donošenju Zadarske rezolucije (1905). Žestoko se protivio aneksiji Bosne i Hercegovine, objavljujući tekstove u italijanskoj štampi u kojima je osuđivao taj potez Beča (1908–1909). Tokom Prvog svjetskog rata živio je u Obrovcu i na porodičnom imanju u Islamu Grčkom. U danima sloma Monarhije aktivirao se kao potpredsjednik Zemaljske vlade za Dalmaciju i njen povjerenik za pravosuđe. Protivio se italijanskoj okupaciji Dalmacije i jedan je od sastavljača *Apela naroda Sjeverne Dalmacije* u kojem se od sila Antante tražilo da zaustave dalje napredovanje italijanskih trupa. Bio je aktivan u upravi Jugoslovenski čitaonice u Zadru, a decembra 1919. u Zadru je pokrenuo *Naš list*, koji je izlazio do juna naredne godine. Kao istaknuti intelektualac projugoslovenskih shvatanja, uhapšen je od strane italijanskih vlasti i interniran u Gvaldo Tadinu kod Perufe.²⁹

Po povratku iz internacije, u Obrovcu je otvorio advokatsku kancelariju, pošto život u Zadru, koji je pripao Kraljevini Italiji, više nije bio moguć. Dvadesetih godina XX vijeka politički je djelovao u okvirima NRS. Maja 1922. utemeljio je njenu organizaciju u Benkovačkom srežu.³⁰ Biran je za poslanika u Narodnoj skupštini 1923.³¹ Od 1919. do 1926. bio je urednik lista *Država*, koji je izlazio u Splitu kao „organ dalmatinskih radnika“. Bio je saradnik nedjeljnog političkog časopisa *Istina*, koji je izlazio u Beogradu potkraj 1924, a vlasnik i urednik je bio Ljuba Popović. Svoju advokatsku kancelariju preneo je u Split 1927. Bio je član Advokatske komore u Splitu, Upravnog odbora *Portland cementa d. d.* i zastupnik u Oblasnoj skupštini Splitske oblasti. Podržao je šestojanuarski režim i izabran je za člana Vrhovnog zakonodavnog saveta. Političku aktivnost je nastavio u okviru režimske JNS. Na prvim izborima za Senat 3. januara 1932. izabran je za senatora, kao kandidat u Primorskoj banovini. Do 1933. bio je predsjednik Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju.

U prvoj polovini tridesetih godina došlo je do sukoba među predvodnicima srpskog naroda u Sjevernoj Dalmaciji, tj. među vođstvom Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju. Sukob je „došao do izraza čak i u jav-

²⁹ Биографски лексикон Народно претставништво. Сенат. Народна скупштина, Београд 1935, 23–24; Kosta Milutinović, „Od Stojana Jankovića do Vladana Desnice“, *Zadarska revija*, 1/1968, 9–37; Šime Peričić, „Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije od 1918. do 1923. godine“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, XX/1973, 7–48; D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 72; *Srpski biografski rječnik*, III, ur. Čedomir Popov, Novi Sad 2007, 175–176; Јован С. Радојчић, *Биографије: Срби западно од Дунава и Дрине*, I, Нови Сад 2009, 970, 972–974; Д. Р. Живојиновић, „*La Dalmazia o morte*“, 85; *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, 81–82.

³⁰ Dušan Plenča, „Benkovački kotar između dva svjetska rata“, у: *Benkovački kraj kroz vjekove*, II, ur. Јулијан Медини, Бенковац 1988, 301–333.

³¹ D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 108, 112.

nosti, pa tako na raznim skupštinama, u pravoslavnoj crkvi i u štampi“. Izašao je na vidjelo sredinom septembra 1934, kada se u široj javnosti pojavio pravoslavni sveštenik u Šibeniku Stevo Prostran. U tekstu objavljenom u splitskom *Novom dobu* Prostran se obrušio na „varošku inteligenciju u severnoj Dalmaciji zbog njenog nehata i koristoljublja“, a kao pozitivan primjer naveo je „šumadijsku stvaralačku inteligenciju“. Čitava grupa srpskih predvodnika osjetila se prozvanom i odgovorila je napisom i deklaracijom, koju su potpisali senator Uroš Desnica, narodni poslanik prota Sergije Urukalo, banski vijećnik dr Boško Desnica i predsjednici opština u Kninu, Vrlici, Kistanjama, Obrovcu, Smilčiću i Skradinu.³² Desnica se tako našao naspram grupe okupljene oko Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju, koju je predvodio episkop dr Irinej (Đorđević). Uz episkopa Irineja su bili predsjednik benkovačke opštine Obrad Knežević i sveštenik Pavle Zelić. Polemike, začinjene međusobnim optuživanjima za razne malverzacije, odvijale su se na stranicama *Novog doba* i *Glasa Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju*. Međutim, polemiku je oktobra 1934. prekinulo ubistvo kralja Aleksandra I Karađorđevića. Upravo dan poslije ubistva trebalo je da bude odštampan tekst Pavla Zelića, ali je izlaženje prolongirano do decembra iste godine. Međutim, on se ni tada nije pojavio pred čitaocima, jer je cenzurisano po naređenju državnog tužioca. Državni tužilac je ovaj potez obrazložio „nuždom da se spreči dalja svađa u javnosti, među uglednim licima u severnoj Dalmaciji, smatrajući da je kampanja već prešla granice dozvoljenoga i izazvala neraspoloženje u pojedinim mestima“.³³

Senatski mandat Uroša Desnice je potrajao punih šest godina – do 3. januara 1938.³⁴ Kada je u vrijeme izbora 1938. njegova JNS odlučila da podrži listu Vladka Mačeka, održao je zbor dalmatinskih Srba, pristalica JNS, na kojem je „donesen jednoglasan zaključak da pomažu i glasaju za kandidate JRZ i listu g. dr. Stojadinovića“. Zahvaljujući tom njegovom potezu, značajan broj pristalica JNS-a u Benkovačkom srezu podržao je JRZ.³⁵ Poslije vojničkog slova Kraljevine Jugoslavije u aprilu 1941, bio je jedan od organizatora Odbora za pomoć srpskim izbjeglicama u Sjevernoj Dalmaciji. Osim toga, bio je jedan od inicijatora peticije kojom je od Italije zatraženo da anektira preostale dijelove Dalmacije u kojima je pretežno živjelo srpsko stanovništvo. Umro je u Splitu 13. jula 1941. Nosilac je Ordena Svetog Save II reda. Sin Vladan (1905–1967), bio je čuveni srpski i jugoslovenski književnik.³⁶

³² AJ, 38-13-44, *Sukob oko „Privredno kulturne matice za sjevernu Dalmaciju“, 15. septembra 1935.*

³³ AJ, 38-11-41, *Izjava senatora g. dr. Uroša Desnice u „Novom dobu“, 16. januara 1935; AJ, 38-11-41, Izjava braće Urukalo i g. Kneževića u „Novom dobu“, 18. januara 1935; AJ, 38-12-42, *Sukob među pravoslavnima u severnoj Dalmaciji, 7. decembra 1934.**

³⁴ *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, 421.

³⁵ AJ, 38-12-42, *Predizborno kretanje u Primorskoj banovini, 11. novembra 1938.*

³⁶ С. Божић, *Срби у Хрватској*, 687.

Poslanici u Narodnoj skupštini 1925–1927.

Naredni parlamentarni izbori održani su manje od dvije godine od prethodnih – 8. februara 1925. Za njih su važila ista izborna pravila kao i za prethodne. Izbori su održani u vrijeme rasplamsalog sukoba između hrvatskih političkih predstavnika i Beograda, kao simbola jugoslovenskog centralizma. Zato ne treba da čudi što je u samoj kampanji, agitujući među dalmatinskim Srbima, ali i Dalmatincima uopšte, Ljubomir Jovanović isticao „potrebu prave bratske ljubavi i jedinstva srpskoga, hrvatskoga i slovenačkoga“. Smatrao je da etnički izmiješani krajevi, kakva je Dalmacija, ne mogu pripasti samo jednom od naroda: „Jer mi se ne možemo bez krvi rastaviti jedni od drugih. Mi se ne možemo podijeliti; ako nećemo bratski živjeti, mi se možemo samo klati i istrebljivati. U samoj našoj pokrajini žive pored Hrvata i toliki mnogi Srbi; žive zajedno jedni uz druge u istijem općinama, u istijem gradovima, istijem selima; Dalmaciju hoće i Srbi i Hrvati. Kako bi je mogli podijeliti? Pa i kad bi mogli, smiju li sinovi dijeliti, komadati život svoje majke, mi Srbi i Hrvati svoju domovinu?“³⁷

Dalmacija je ponovo bila podijeljena na dva izborna okruga: Kotor-Dubrovnik-Split i Šibenik i oblast Zadarskog suda. U okrugu Kotor-Dubrovnik-Split pravo glasa je imao 110.451 stanovnik, a glasalo je 77.609. Najviše glasova je dobila Hrvatska republikanska seljačka stranka 43.387, a zatim Nacionalni blok (sastavljen od Narodne radikalne stranke i Samostalne demokratske stranke) 19.879. Lista Demokratskog i težačkog saveza je dobila 6.055 glasova, Nezavisna radnička stranka 3.352, Hrvatska pučka stranka 2.582, Zemljoradnička stranka 2.253, dok je Hrvatska stranka prava dobila samo 126 glasova. Lista HRSS, koju je u ovom izbornom okrugu predvodio August Košutić, dobila je najviše glasova u osam (od deset) izbornih srezova: Dubrovnik, Imotski, Korčula, Makarska, Metković, Sinj, Split i Hvar). Nacionalni blok, čiju je listu predvodio dr Prvislav Grizogono, dobio je najviše glasova u Kotoru (76,9%), a Zemljoradnička stranka, čiju listu je predvodio Jure Salamunović, u Supetru (37%). Nacionalni blok je osvojio značajniji procent glasova na Korčuli (38,1%), u Sinju (29,5%), Supetru (26,6%), na Hvaru (20,6%) u Splitu (18,1%), Dubrovniku (17,3%), Makarskoj (14,9%) i Metkoviću (12,8%). S obzirom na rezultate, od 10 poslanika koje je davao ovaj izborni okrug, šest mandata je pripalo HRSS, tri Nacionalnom bloku, a jedan Demokratskom i težačkom savezu, čiju je listu predvodio dr Budislav Grgur Anđelinović.³⁸

Pošto je, u odnosu na prošle parlamentarne izbore, proces sprovođenja Rapalskog ugovora u potpunosti završen, izborni okrug Šibenik i oblast Zadar-

³⁷ Ljubomir Jovanović, *Radikalima i prijateljima Narodne Radikalne Stranke u Sjevernoj Dalmaciji*, Beograd 1925, 7.

³⁸ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржаних 8. фебруара 1925. године*, Београд 1926, 116–119, 140–147; Tonči Šitin, „Sukobljenosti političkih stranaka dvadesetih godina u Dalmaciji“, u: *Dijalog povjesničara-istoričara*, II, prir. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, Zagreb 2000, 341–358; С. Божић, *Срби у Хрватској*, 515.

skog suda dobio je šesti izborni srez – Biograd na Moru, pa je ukupan broj poslanika iz tog okruga porastao na šest, a iz cijele Dalmacije na 16. Pravo glasa u ovom izbornom okrugu imalo je 71.176 građana, a glasalo je 51.012. U tom dijelu Dalmacije najviše glasova je dobio Nacionalni blok 23.096, zatim Hrvatska republikanska seljačka stranka 22.746, pa Zemljoradnička stranka 2.077, Hrvatska pučka stranka 1.359, Jugoslovenska demokratska stranka 1.350, Nezavisna radnička stranka 205, a lista Mate Drinkovića svega 185. Listu HRSS u ovom izbornom okrugu predvodio je Pavle Radić, a ona je dobila najviše glasova u Drnišu, na Pagu, u Šibeniku i Biogradu na Moru. Lista Nacionalnog bloka, koju je u ovom izbornom okrugu predvodio Ljubomir Jovanović, dobila je u-bijedljivu većinu glasova u Benkovcu i Kninu. U Benkovcu je dobijeno 66,7% glasova, a u Kninu čak 78,7%. Nacionalni blok je imao značajan procenat glasova u Drnišu (32,6%), Šibeniku (32%), na Pagu (19,1%), i u Biogradu na Moru (14,1%). Zbog takvog omjera glasova, broj mandata je podijeljen, pa su tri pripala HRSS, a tri Nacionalnom bloku. Bila je to velika promjena u odnosu na prethodne izbore, na kojima HRSS nije ni imala svoju listu u ovom izbornom okrugu.³⁹

Računajući čitavu Dalmaciju, od 181.627 građana sa pravom glasa, glasalo je 128.652 (70,8%). Skoro polovinu glasova je osvojila Hrvatska republikanska seljačka stranka 66.133 (48,7%), dok je Nacionalni blok dobio 42.975 (36,2%). Daleko manje glasova dobili su Demokratski i težački savez 6.055 (4,7%), Zemljoradnička stranka 4.330 (3,3%), Hrvatska pučka stranka 3.941 (3,1%), Nezavisna radnička stranka 3.557 (2,8%), Jugoslovenska demokratska stranka 1.350 (1,0%), dok su manje hrvatske stranke dobile 311 glasova (0,2%). Među 16 poslanika koje je Dalmacija davala za Narodnu skupštinu bila su četiri Srbina, izabrana na listi Nacionalnog bloka: Ljubomir Jovanović, ministar u penziji; Mirko Komnenović, posjednik; dr Nikola Novaković, ljekar; i dr Nikola Subotić, advokat.⁴⁰

Poslanici u Narodnoj skupštini 1927–1929.

Dinamika da se parlamentarni izbor održavaju na oko dvije godine ponovo se potvrdila, jer su naredni izbori održani 11. septembra 1927. Dalmacija je ponovo bila podijeljena na dva izborna okruga: Kotor-Dubrovnik-Split i Šibenik i oblast Zadarskog suda. U oba dalmatinska izborna okruga istaknuto je po sedam kandidatskih lista. U okrugu Kotor-Dubrovnik-Split, po popisu iz 1921, živjelo je 384.173 stanovnika, dok je pravo glasa imalo 112.659. Na četvrte jugoslovenske parlamentarne izbore u tom izbornom okrugu izašlo je 67.023

³⁹ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржаних 8. фебруара 1925. године*, 120–122, 140–147; G. Jakovčev, „Izbori u Sjevernoj Dalmaciji u periodu između dva rata“, 613–614; B. Глигоријевић, „Политички живот на простору Републике Српске Крајине“, 309; С. Божић, *Срби у Хрватској*, 515–516.

⁴⁰ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржаних 8. фебруара 1925. године*, 150–151, 152–157; D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 115–116.

građana (59,5%). Prema broju birača i stanovnika ubjedljivo je najveći Splitski srez, u kojem je pravo glasa imalo 33.017 građana, zatim Imotski 14.220, Sinj 12.589 i Dubrovnik 11.101. Najmanje stanovnika i birača je bilo u Metkoviću, gdje je pravo glasa imalo 4.239 građana. U izbornom okrugu Šibenik i oblast Zadarskog suda, po popisu iz 1921, živjelo je 237.256 stanovnika, a pravo glasa je imalo 71.911. Na četvrtim jugoslovenskim parlamentarnim izborima u tom izbornom okrugu glasalo je 40.911 (56,9%). Po broju stanovnika i birača najznačajniji je bio izborni srez Benkovac u kojem je živjelo 53.754 ljudi, a pravo glasa imalo 16.945. U Šibeniku je pravo glasa imao 16.741 stanovnik, u Kninu 14.700, a u Biogradu na Moru i Preku 12.471. Najmanji izborni srez je bio Drniš sa 6.750 građana sa pravom glasa.⁴¹

U izbornom okrugu Kotor-Dubrovnik-Split Hrvatska seljačka stranka (HSS), čiju listu je u tom okrugu predvodio Stjepan Radić lično, osvojila je ubjedljivu većinu glasova u Metkoviću (59,6%), Imotskom (57,1%), Dubrovniku (50,4%), Makarskoj (39%), Sinju (37,5%) i Splitu (37,1%), a značajan broj glasova je dobila na Korčuli (33%), Hvaru (19,4%), u Supetru (17,9%) i Kotoru (15,3%). Lista Narodne radikalne stranke, koju je u ovom izbornom okrugu ponovo predvodio Ljubomir Jovanović, dobila je najviše glasova na Korčuli (36,1%) i u Kotoru (49,9%), a značajniji rezultat je postigla u Sinju (19,4%), Supetru (16,5%) i na Hvaru (15,8%). Lista Jugoslovenske demokratske stranke, koju je u ovom izbornom okrugu predvodio dr Budislav Grgur Anđelinović, osvojila je najviše glasova u Supetru (31,2%) i na Hvaru (20,1%), a značajniji broj glasova je dobila u Kotoru (26,3%). Hrvatska pučka stranka (HPS), čiju listu je predvodio Stjepan Barić, najveći broj glasova je dobila u Sinju (22,3%) i Makarskoj (15,3%). Samostalna demokratska stranka (SDS), čiju listu je predvodio dr Prvislav Grizogono, najznačajniji broj glasova je dobila u Supetru (17,7%), na Hvaru (17,4%), u Makarskoj (15,9%) i Sinju (15,1%). Hrvatski blok, čiju listu je predvodio dr Đuro Mimica, najbolji rezultat je ostvario u Splitu, dobivši 15,1% glasova, što je posebno bilo važno zbog veličine tog izbornog sreza. Radničko-seljački republikanski blok, čiju listu je predvodio Pero Đirlić, postigao je najbolji rezultat na Hvaru, dobivši 16,6% glasova. Ukupno uzevši, Hrvatska seljačka stranka je u tom izbornom okrugu dobila 25.186 glasova (37,5%), Narodna radikalna stranka 10.244 (15,3%), Jugoslovenska demokratska stranka 8.362 (12,5%), Samostalna demokratska stranka 7.373 (11%), Hrvatska pučka stranka 6.437 (9,6%), Radikalno-seljački republikanski blok 4.739 (7,1%), a Hrvatski blok 4.717 (7%). Ovo su bili prvi izbori na kojima je u ovom izbornom okrugu većina lista osvojila skupštinski mandat, a sve dobile solidan broj glasova. Pet mandata je pripalo HSS, što je polovina u ukupnom broju poslaničkih mjesta ovog izbornog okruga, dva mandata su pripala NRS, a po jedan SDS, HPS i JDS.⁴²

⁴¹ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржаних 11 септембра 1927*, Београд 1928, 2–3, 9–10.

⁴² *Исто*, 185–189, 240–245; С. Божић, *Срби у Хрватској*, 541.

U izbornom okrugu Šibenik–Zadar lista Narodne radikalne stranke, koju je predvodio dr Nikola Subotić, dobila je najviše glasova u Benkovcu (43,8%), a značajan broj glasova joj je pripao u Drnišu (29,8%), Rabu/Pagu (28,5%), Kninu (27,1%) i Šibeniku (19,5%). Hrvatska seljačka stranka, čiju listu je u ovom izbornom okrugu predvodio Pavle Radić, dobila je najviše glasova u Biogradu na Moru/Preku (55,2%), Drnišu (50,3%), na Rabu/Pagu (40,1%) i u Šibeniku (23,7%), a značajan broj glasova i u Benkovcu (27,1%). Lista Samostalne demokratske stranke, koju je u ovom izbornom okrugu predvodio Svetozar Pribićević lično, značajniji procenat glasova je dobila u Benkovcu (21,1%) i Šibeniku (16,6%). Radikalna lista, koju je predvodio dr Nikola Novaković, dobila je najviše glasova u Kninu (36,6%). Zemljoradnička stranka, čiju listu je predvodio Dane Škarica, najbolji rezultat je ostvarila u Šibeniku, dobivši 17,9% glasova. Ukupno uzevši, u izbornom okrugu Šibenik–Zadar Hrvatska seljačka stranka je dobila 12.907 glasova (31,5%), Narodna radikalna stranka 10.671 (26,1%), Samostalna demokratska stranka 5.464 (13,4%), Hrvatska pučka stranka, predvođena Ivom Jurasom, 3.164 (7,7%), Zemljoradnička stranka 3.058 (7,5%), Radikalna lista dr Novakovića 3.037 (7,4%), a lista HSS, koju je predvodio dr Marko Kožul, 2.624 glasova (6,4%). Zahvaljujući takvim rezultatima, mandati su u ovom izbornom okrugu podijeljeni „na ravne časti“, pa su i HSS i NRS dobile po tri poslanička mjesta.⁴³

Od 16 poslanika, koliko je i ovog puta birano na području Dalmacije, bilo je 12 Hrvata rimokatolika i četvorica Srba pravoslavaca. Tri Srbina su izabrana u izbornom okrugu Šibenik–Zadar, a samo jedan u izbornom okrugu Kotor–Dubrovnik–Split. Sva četvorica su birana sa radikalnih kandidatskih lista, tj. djelovali su u okviru NRS, koja je još jednom pokazala da je dvadesetih godina XX vijeka bila najpopularnija stranka među dalmatinskim Srbima. Iz redova srpskog naroda u Dalmaciji na četvrtim jugoslovenskim parlamentarnim izborima izabrani su: dr Dušan Ivetić, pomoćnik ministra narodnog zdravlja iz Beograda (kandidat u izbornom srezu Drniš); Ljubomir Jovanović, ministar u penziji (nosilac kandidatske liste u izbornom okrugu Kotor–Dubrovnik–Split); dr Nikola Subotić, advokat i potpredsjednik Narodne skupštine iz Šibenika (nosilac kandidatske liste u izbornom okrugu Šibenik–Zadar); i prota Sergije Urukalo, sveštenik iz Splita (kandidat u izbornom srezu Benkovac).⁴⁴

Dr Dušan Ivetić (1871–1940)

Rođen je u Vrlici 1871. Osnovnu školu je završio u rodnom mjestu, a gimnaziju u Srpskom pravoslavnom sjemeništu u Zadru. Diplomirao je na Me-

⁴³ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржаних 11 септембра 1927*, 190–192, 240–245; G. Jakovčev, „Izbori u Sjevernoj Dalmaciji u periodu između dva rata“, 614–616; B. Глигоријевић, „Политички живот на простору Републике Српске Крајине“, 312; С. Божић, *Срби у Хрватској*, 541–542.

⁴⁴ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржаних 11 септембра 1927*, 263, 265, 342–345, 363–368; Dušan Plenča, „Sjevernodalmatinska Zagora i Ravni Kotari između dva svjetska rata (1921–1941)“, *Zadarska revija*, 1/1983, 58–72; D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 119.

dicinskom fakultetu u Beču, a po povratku u Dalmaciju politički se aktivirao kao „općinski vijećnik“ u Drnišu 1905. Otvorio je manju privatnu bolnicu u Drnišu 1912. Kada su italijanske snage okupirale dijelove Dalmacije, njegova bolnica je konfiskovana za vojne potrebe. Prijeki vojni sud u Kninu osudio ga je na šest mjeseci zatvora, a zatim je konfiniran u Gvaldo Tadinu kod Perude. Kada se vratio iz zatočeništva, u Splitu je radio kao ljekar, a našao se i na dužnosti pomoćnika ministra narodnog zdravlja. Za narodnog poslanika izabran je na izborima 1927. Poslije penzionisanja živio je u Beogradu, gdje je i umro 11. februara 1940.⁴⁵

Sergije Urukalo (1878–1944)

Rođen je u Obrovcu 1878. u uglednoj srpskoj trgovačkoj porodici. Osnovnu školu je pohađao u rodnom mjestu, a gimnaziju i bogosloviju je završio u Zadru. Za paroha u rodnom mjestu rukopoložen je 1901. U Crkvi Svete Trojice u Obrovcu službovao je četvrt vijeka. U čin protojereja proizveden je 1923. Kada je u Splitu sagrađena Kapela Svetog Save Srpskog i osnovana pravoslavna parohija, određen je za prvog pravoslavnog paroha u Splitu 1926. Iako je živio u Splitu, aktivno je radio na razvoju rodno Obrovca. Učestvovao je u osnivanju zemljoradničke zadruge, opštinske štedionice, muzeja i čitaonice. Za narodnog poslanika je izabran 1927. kao kandidat NRS u Benkovcu. Poslije vojnčkog sloma Kraljevine Jugoslavije, u Splitu je rukovodio Odborom za pomoć srpskim izbjeglicama. Od ljeta 1941. aktivno je pomagao organizaciju Jugoslovenske vojske u otadžbini na području Dalmacije. Bio je blizak saradnik Ilije Trifunovića Birčanina, poslije njegovog dolaska u Dalmaciju. Kada je početkom 1943. formiran Centralni četnički odbor u Splitu, Urukalo je izabran za člana. Dok se ponegdje navodi da je ubijen od ustaša, u dijelu literature navodi se da je, poslije ulaska komunističkih snaga u Split, uhapšen, a ubrzo i ubijen. Prema nekim podacima, preminuo je na Visu 25. decembra 1944. pod nerazjašnjenim okolnostima. Navodno je, poslije večere u Hotelu *Tomić*, „pokazao znakove trovanja i ubrzo preminuo“. Međutim, njegova smrt ostaje nerazjašnjena, pošto je jedino zajedničko za ove tri priče i jedino sigurno godina smrti – 1944.⁴⁶

Poslanici u Narodnoj skupštini 1931–1935.

Politički sukobi koji su dvadesetih godina XX vijeka potresali mladu jugoslovensku državu kulminirali su upravo u skupštinskom sazivu iz 1927. Teške riječi, „zatrovana“ atmosfera i nepomirljivi stavovi između političkih predstav-

⁴⁵ „†Dr Dušan Ivetić“, *Novo doba*, 12. II 1940, 2; D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 77; J. С. Радојчић, *Биографије: Срби западно од Дунава и Дрине*, II, 23; *Српски биографски речник*, IV, 78; Д. Р. Живојиновић, „*La Dalmazia o torte*“, 84–85; К. Новаковић, *Срби у Сјеверној Далмацији*, 458.

⁴⁶ D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 212; Велибор В. Џомић, *Страдање српске цркве од комуниста*, II, Цетиње 2003, 127–130; J. С. Радојчић, *Биографије: Срби западно од Дунава и Дрине*, III, 936; К. Новаковић, *Срби у Сјеверној Далмацији*, 281–282.

nika Srba i Hrvata doveli su do obračuna vatrenim oružjem u ljeto 1928. U takvim prilikama, 6. januara 1929. kralj Aleksandar I Karađorđević zaveo je diktaturu. Suspendovan je Vidovdanski ustav iz 1921, smijenjena Vlada i raspuštena Narodna skupština. U oktobru iste godine država je preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju, a izvršena je i nova administrativna podjela, kojom je država podijeljena na banovine. Najveći dio Dalmacije pripao je Primorskoj banovini sa centrom u Splitu. Primorska banovina je obuhvatila 19.614 km² i bila je druga najmanja banovina (poslije Dravske). Na tom području je živjelo, prema popisu sprovedenom 1931, 901.660 stanovnika, pa je Primorska bila banovina sa najmanje stanovnika. Od tog broja bilo je 692.496 rimokatolika (76,80%), 138.375 pravoslavaca (15,35%) i 69.360 muslimana (7,69%). Primorska banovina je bila podijeljena na 21 srez, unutar kojih je bila 101 opština, od kojih su četiri bile gradske (Livno, Mostar, Split i Šibenik), a 97 seoskih.⁴⁷

Do „labavljenja stega“ šestojanuarskog režima došlo je tek 1931, kada je država dobila novi Ustav, poznat kao Oktroisani. Zahvaljujući tome, obnovljen je i parlamentarni život, ali u okviru dvodomnog Narodnog predstavništva, koji su sačinjavali Narodna skupština, kao donji dom, i Senat, kao gornji dom jugoslovenskog parlamenta. Prvi izbori u novim prilikama održani su 8. novembra 1931. Na izborima je postojala samo jedna kandidatska lista – režimska Zemaljska lista, koju je predvodio predsjednik Vlade i ministar unutrašnjih poslova general Petar Živković. Sa novom administrativnom podjelom nestali su i stari izborni okruzi. Sada su se izbori sprovodili po banovinama, kojih je bilo devet, i srezovima, kojih je bilo 343, kao i na području Beograda sa Zemunom i Pančevom. U svakom od srezova bio je jedan ili dva, eventualno tri kandidata. Primorska banovina je obuhvatala 21 srez, od kojih je 13 bilo na području Dalmacije (Benkovački, Biogradski, Brački, Imotski, Kninski, Korčulanski, Metkovički, Makarski, Prečki, Sinjski, Splitski, Hvarski i Šibenički), a osam na području Hercegovine (Bugojnski, Duvljanski, Konjički, Livanjski, Ljubuški, Mostarski, Prozorski i Stolački). Kao što vidimo, podjelom na banovine, Boka Kotorska i Južna Dalmacija su ušle u okvire Zetske banovine, kao Bokokotorski i Dubrovački srez.⁴⁸

U Benkovačkom srezu⁴⁹ jedini kandidat je bio Sergije Urukalo. Pravo glasa je imao 16.871 građanin, a glasao je 9.181. Naravno, svi koji su izašli na izbore glasali su za protu Urukala. Takva „ponuda“ kandidata uslovlila je da je u srpskim sredinama izlaznost bila izuzetno velika, a u hrvatskim sasvim mala. U Bjelini je, na primjer, od 800 birača, glasalo 664, u Donjem Erveniku od 737 glasalo je 525, u Kistanjama od 732 glasao je 581, u Kolašcu od 732 glasalo je

⁴⁷ *Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorska banovine po stanju od 1. maja 1938*, Zagreb 1938, 3.

⁴⁸ *Статистика избора народних посланика за Прву Југословенску Народну Скупштину одржаних 8 новембра 1931. год.*, Београд 1935, 5, 17, 20.

⁴⁹ Benkovački srez se prostirao na 1.821 km² i obuhvatao je šest opština: Benkovac, Kistanje, Novigrad, Obrovac, Ravni Kotari (sa centrom u Smilčiću) i Stankovci. Na tom području živjelo je 59.790 stanovnika, od čega 31.954 pravoslavnih i 27.828 rimokatolika (*Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje*, 4–5).

519, u Bilišanima od 461 glasalo je 322, u Krupi od 481 glasalo je 328, u Zelengradu od 690 glasalo je 616, u Žegarima od 573 čak 526, a u Smilčiću od 571 glasalo je 448. S druge strane, u Novigradu je od 660 birača glasalo samo 100, u Starigradu od 533 glasalo je 85, u Lišanama Ostrovičkim od 596 glasao je 121, a u Stankovcima od 839 glasalo je 303.⁵⁰

Drugi dalmatinski srez Primorske banovine sa srpskim kandidatom bio je Kninski.⁵¹ Pravo glasa je imalo 17.377 stanovnika, a na izbore je izašlo 9.608 i svi su glasali za jedinog kandidata dr Nikolu Subotića. Kao i u Benkovačkom srezu, i ovdje je izlaznost bila velika u srpskim, a mala u hrvatskim sredinama. U Štikovu je od 190 birača glasalo 165, u Tepljuhu od 615 glasalo je 464, u Biskupiji od 803 glasalo je 548, u Zvjerincu od 877 glasalo je 563, u Vrbniku od 727 glasalo je 509, u Očestovu od 822 glasalo je 628, u Golubiću od 889 glasalo je 623, u Žagroviću od 779 glasalo je 527, a u Strmici od 509 glasao je 331. S druge strane, u Kljakama je od 782 birača glasalo samo 99, a u Mirlović Zagori od 532 samo sedam. U ostalih 11 dalmatinskih srezova Primorske banovine nije bilo srpskih kandidata.⁵²

U dva dalmatinska sreza koja su ušla u sastav Zetske banovine prilike su bile nešto složenije. U Bokokotorskom srezu bila su tri kandidata.⁵³ Pravo glasa je imalo 9.033 birača, a glasalo je 7.143. Najviše glasova je dobio dr Filip Lazarević 3.622, zatim dr Đuro Drašković 1.842, pa Rudolf Đunio 1.679. Lazarević je glasove dobijao i uvjerljivo pobjeđivao u svim većinski srpskim sredinama, dok su Drašković i Đunio blagu prednost imali u hrvatskim sredinama. Naročito se to vidjelo prema glasovima u Grblju. Lazarević je na dva glasačka mjesta u toj opštini dobio 820 glasova, a Đunio i Drašković ukupno 23. U Dubrovačkom srezu su istaknuta dva kandidata.⁵⁴ Pravo glasa je imalo 13.627 građana, a glasalo je 5.395. Više glasova je dobio srpski kandidat dr Stijepo Knežević 3.100, a manje dr Artur Sazaka 2.295.⁵⁵ Na osnovu tih rezultata, Srbi iz Dalmacije, iako rasuti na dvije banovine, ponovo su osvojili četiri poslanička mandata u Narodnoj skupštini. Izabrani su: dr Nikola Subotić, bivši ministar finansija iz Šibenika, za koga je glasao Kninski srez; prota Sergije Urukalo, paroh iz Splita, za kojeg je glasao Benkovački srez; dr Stijepo Knežević, advokat iz Dubrovnika, za kojeg je glasao Dubrovački srez; i dr Filip Lazarević, ljekar iz Kotora, za kojeg je glasao Bokokotorski srez. Međutim, pošto je Subotić izabran za senato-

⁵⁰ *Статистика избора народних посланика за Прву Југословенску Народну Скупштину*, 125.

⁵¹ Kninski srez se prostirao na 1.407 km² i obuhvatao je tri opštine: Driš, Knin i Promina (sa centrom u Oklaju). Na tom području je živjelo 60.465 stanovnika, od čega 32.020 pravoslavaца i 28.340 rimokatolika (*Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje*, 4–5).

⁵² *Статистика избора народних посланика за Прву Југословенску Народну Скупштину*, 128.

⁵³ Bokokotorski srez Zetske banovine obuhvatao je 13 opština: Kotor, Dobrota, Perast, Risan, Krtoli, Tivat, Lastva, Prčanj i Stoliv, Grbalj, Budva, Paštovići, Herceg Novi i Luštica.

⁵⁴ Dubrovački srez Zetske banovine obuhvatao je 12 opština: Dubrovnik, Cavtat, Lopud, Zaton, Šipan, Slano, Ston, Mljet, Pelješac, Trpanj, Kuna i Janjina.

⁵⁵ *Статистика избора народних посланика за Прву Југословенску Народну Скупштину*, 173, 176.

ra, morao je da podnese ostavku na poslaničko mjesto, a zamijenio ga je dr Tođe Novaković.⁵⁶

Dr Filip Lazarević (1877–1960)

Rođen je u Grblju 19. maja 1877. Osnovnu školu je pohađao u rodnom kraju, a gimnaziju na Cetinju, u Dubrovniku i Kotoru. Studirao je književnost, ali je diplomirao na Medicinskom fakultetu u Beču (1903). Po povratku u Boku Kotorsku, zaposlio se kao opštinski ljekar u Kotoru. Sa grupom viđenijih Bokelja 1905. osnovao je Srpsku bokešku štedionicu, koja je kasnije prerasla u Bokešku banku. Iste godine je bio među osnivačima Prve bokeške glinene industrije u Krtolima, a godinu dana kasnije i Brodarskog društva *Boka* u Kotoru. U Kotoru je 1907. pokrenuo Bokešku štampariju, a januara 1908. i list *Boka*, „glasilo za opće interese Bokelja“, koji je izlazio do decembra 1909. Nalazio se među osnivačima Srpske narodne biblioteke u Kotoru. Po izbijanju Prvog balkanskog rata 1912, prešao je u Crnu Goru i prijavio se kao dobrovoljac. Na početku Prvog svjetskog rata raspoređen je kao ljekar u 37. domobransku pukovnicu u Zelenici. Službovao je u Banjaluci, Sarajevu, Derventi i Doboju i dobio čin rezervnog sanitetskog majora. Pošto je utvrđeno da je regrutima južnoslovenskog porijekla davao oslobođenje od aktivne vojne službe, „pronalazeći“ im nepostojeće bolesti i anomalije, a naročito tokom rada u Doboju u četvrtoj ratnoj godini,⁵⁷ upućen je na Italijanski front. Na zahtjev opštinskih vlasti, vraćen je u Kotor, kako bi pomogao u borbi protiv zaraze. Dana 3. novembra 1918. postavljen je na čelo Centralnog odbora Narodnog vijeća u Kotoru, koje je upravljalo čitavom Bokom Kotorskom.

Poslije jugoslovenskog ujedinjenja, vratio se ljekarskom pozivu, ali se uključio i u politički život u okvirima NRS. Radio je kao inspektor Ministarstva narodnog zdravlja (1925), a poslije formiranja banovinskih skupština, bio je vijećnik u Zetskoj banovini. Za narodnog poslanika prvi put je izabran 1931. kao kandidat vlasti u Bokokotorskom srezu. Na narednim izborima ponovo se kandidovao, ali nije izabran. U drugoj polovini tridesetih godina XX vijeka političku djelatnost je nastavio u okvirima JRZ. Ukazom kraljevskih namjesnika, imenovan je za senatora 7. aprila 1938. Senatski mandat mu je potrajao sve do 1. septembra 1939, kada je tadašnji saziv Senata raspušten. U Aprilskom ratu je mobilisan kao rezervni sanitetski potpukovnik i raspoređen za upravnika Vojne bolnice u Kotoru. Kada je jugoslovenska vojska kapitulirala, odveden je u zarobljeništvo u Italiju. Najprije je bio u logoru Koropoli kod Terama do januara 1942, a zatim u Arcu do juna 1943, kada se vratio u Kotor. Pošto su poslije kapitulacije Italije u Boku Kotorsku stigle njemačke trupe, ponovo je uhapšen. Međutim, zbog slabijeg zdravstvenog stanja ubrzo je pušten na slobodu. Iako je bio povezan sa rojalističkim snagama, stavio se na raspolaganje Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije (NOVJ). Poslije oslobođenja Kotora novembra 1944, pomogao je uspostavljanje novih vlasti. U februaru 1945. upućen je na rad u bolnicu u Nikšiću, a zatim je bio upravnik oporavilišta na Lov-

⁵⁶ Исто, 289–295.

⁵⁷ М. Ж. Живановић, *Дубровник у борби за уједињење*, 159.

čenu i direktor Niže medicinske škole u Kotoru. Pošto je osumnjičen da je saradivao sa okupatorom, oduzeta mu je penzija 1947. Budući nije bilo dovoljno dokaza, penzija mu je ubrzo vraćena. Umro je 7. decembra 1960. Nosilac je Danilovog krsta III reda, Ordena jugoslovenske krune i Ordena Svetog Save.⁵⁸

Dr Stijepo Knežević (1870–1951)

Rođen je u Dubrovniku 16. marta 1870. Gimnaziju je završio u rodnom gradu, a Pravni fakultet u Beču, gdje je stekao i doktorat (1896). Po povratku u Dalmaciju, radio je kao advokat. Na prvoj skupštini Srpske narodne stranke na Primorju izabran je za jednog od dvojice sekretara.⁵⁹ Za zastupnika u Dalmatinskom saboru izabran je 1901. Iste godine postavljen je za sekretara prosvjetno-privrednog društva *Srpska zora*. Bio je aktivan u radu Srpske pravoslavne crkvene opštine u Dubrovniku, kao i u listu *Srpska zora*. Tokom 1903. radio je kao načelnik odjeljenja u Ministarstvu pravde Kneževine Crne Gore na Cetinju. Međutim, brzo je napustio službu nakon protesta austrougarskog poslanika, koji je smatrao da je Knežević, kao austrougarski državljanin, morao da zatražio odobrenje prije nego što je primljen u službu strane zemlje. Za zastupnika u Dalmatinskom saboru ponovo je izabran 1908.⁶⁰ Jedan je od osnivača Matice srpske u Dubrovniku (1909) i njen prvi sekretar (do 1913).⁶¹ Poslije proglašenja mobilizacije 26. jula 1914, uhapšen je u koordiniranoj akciji privođenja uglednih dubrovačkih i dalmatinskih Srba i projugoslovenski i prosrpski orijentisanih Hrvata. Zatvoren je u hotelu *Bijeli dvorac* na Lapadu. Kasnije je interniran u Beču, a zatim u Zadru. U danima raspada Austro-Ugarske monarhije postao je član Narodnog vijeća u Dubrovniku, koje je preuzelo svu vlast kako u gradu, tako i u kotaru. Takođe, izabran je za člana Odbora Narodnog vijeća, zajedno sa dr Perom Čingrijom i Lukom markizom Bonom. Na osnovu toga vidimo da je u danima raspada Monarhije i stvaranja jugoslovenske države bio u vrhu dubrovačkih vlasti.⁶²

U jugoslovenskoj državi političku aktivnost je nastavio u okviru NRS. Od 1924. do 1928. obavljao je dužnost velikog župana Dubrovačke oblasti, koja je obuhvatala čitavu Južnu Dalmaciju. Poslije napuštanja državne službe, u Dubrovniku je otvorio advokatsku kancelariju. Kao ekspert za pomorsko pravo bio je član Upravnog odbora Udruženja za pomorsko pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i član Upravnog vijeća Dubrovačke parobrodarske plovidbe

⁵⁸ Михаило П. Миљанић, *Црногорски љекари до 1918. Прилог историји црногорске медицине*, Подгорица 2006, 29, 92–96, 186, 193–194, 196; Н. Рашо, *Уједињење Боке са Србијом 1918, 27–29, 31–35; Српски биографски речник*, V, 514; Н. Рашо, *Херцег Нови у Првом свјетском рату*, 108, 110–112; *Senatori Kraljevine Jugoslavije, 176–177*.

⁵⁹ Софија Божић, „Српска народна странка у Краљевини Далмацији (1880–1904)”, у: *Зборник о Србима у Хрватској*, ур. Василије Крестић, Београд 1999, 101–115.

⁶⁰ I. Perić, *Dalmatinski sabor*, 228.

⁶¹ Владимир М. Вукмировић, „Прилози историји Матице српске у Дубровнику (настанак, делатност, гашење)“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XVII–1/1969, 48–80.

⁶² М. Ж. Живановић, *Дубровник у борби за уједињење*, 213, 229, 283–284.

(1929).⁶³ Osim toga, nalazio se na mjestu predsjednika Trgovačke banke. Od 1930. bavio se izradom trgovačkih pomorskih zakona, a zatim je obavljao dužnost predsjednika Saveza pomorskih brodovlasnika Kraljevine Jugoslavije. Na izborima 1931. izabran je za narodnog poslanika. Poslije Drugog svjetskog rata bio je pravni savjetnik Generalne direkcije brodarstva, a zatim Generalne direkcije trgovačke mornarice i Jugoslovenske slobodne plovidbe u Rijeci. Pisao je tekstove iz oblasti brodarstva, pomorskog prava i istorije pomorstva, koji su većinom objavljivani u listu *Pomorstvo*, a bio je saradnik na izradi *Pomorske enciklopedije*. Umro je u Dubrovniku 23. aprila 1951.⁶⁴

Poslanici u Narodnoj skupštini 1935–1938.

U zaoštrenim političkim prilikama kada su stege kraljeve diktature potpuno nestale ubistvom monarha u Marseju, 5. maja 1935. održani su novi parlamentarni izbori. Na državnom nivou prijavljene su četiri zemaljske kandidatske liste. Vladinu listu je predvodio predsjednik Ministarskog saveta Bogoljub Jevtić, opozicionu listu dr Vladko Maček, advokat iz Zagreba, a na izborima su se pojavile i liste Dimitrija Ljotića, advokata iz Smedereva i Božidara Maksimovića, ministra na raspolaganju iz Beograda. U Benkovačkom srezu vladina lista je istakla dva kandidata – dr Vuka Vujasinovića i dotadašnjeg narodnog poslanika Sergija Urukala. Kandidat opozicione liste bio je Ilija Zečević, nekadašnji član SDS, Ljotićeve liste dr Čedomil Medini, a Maksimovićeve liste Milorad Jovanović. Pravo glasa je imalo 19.578 građana, a glasalo je 13.933 (71,16%). Gledajući po listama, Jevtićeva kandidatska lista je dobila najviše glasova 8.117 (58,26%), čime su Benkovčani iskazali većinsku podršku vlasti. Mačekova lista je dobila 5.807 glasova (41,68%), Ljotićeva svega devet glasova (0,06%), dok za Maksimovićevu listu nije glasao nijedan Benkovčanin. Pojedinačno gledano, najviše glasova je dobio Ilija Zečević 5.807 (41,68%), zatim dr Vuk Vujasinović 4.743 (34,04%), pa Sergije Urukalo 3.374 (24,22%). S obzirom na to da je vladina lista ukupno dobila najviše glasova, za narodnog poslanika iz Benkovačkog sreza izabran je dr Vuk Vujasinović, ljekar iz Kistanja, dok je njegov zamjenik bio Ivan Miletić, predsjednik opštine iz Stankovaca.⁶⁵

Zbog toga što je iza njegove kandidature poglavito stajao Vladko Maček i HSS, iako Srbin, Ilija Zečević je glasove većinom dobio u hrvatskim sredinama. Zečevićeva kandidatura je „odlično primljena kod opozicionih krugova“. Od 30 glasačkih mjesta u Benkovačkom srezu, Zečević je imao većinu u 16, među kojima su samo na četiri većinski glasali Srbi (Obrovac, Brgud, Kožlovac i Zelenograd), a sva ostala su mjesta sa hrvatskom većinom (Lišane Ostrovičke, No-

⁶³ Ivo Perić, *Dubrovačko pomorstvo u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 1984, 249.

⁶⁴ *Српски биографски речник*, V, 103–104; J. С. Радојчић, *Биографије: Срби западно од Дунава и Дрине*, II, 321.

⁶⁵ *Статистика избора народних посланика за Народну скупштину Краљевине Југославије извршених 5 маја 1935 године*, Београд 1938, 72.

vigrad, Polača, Posedarje, Stankovci, Starigrad, Tribanj i Vinjerac). Njegov rezultat bi bio možda i bolji da usred kampanje Zečević nije uhapšen i osuđen na 30 dana zatvora, „zbog uvrede Kraljevom Namesniku u pijanom stanju“. Zbog toga su, kako su izvještavali dopisnici Centralnog presbiroa, „njegovi redovi počeli da se razbivaju“. Vujasinović je najviše glasova dobio na 11 glasačkih mjesta. Među njima su samo dva sa hrvatskom većinom (Pristeg i Suhovare), dok su u svim ostalima većinom glasali Srbi (Bilišane, Bjelina, Ervenik, Ivoševci, Kistanje, Kolašac, Krupa i Žegar). Urukalo je najviše glasova dobio na preostala tri glasačka mjesta (Benkovac, Karin i Smilčić).⁶⁶

U drugom dalmatinskom srezu Primorske banovine sa srpskom većinom – Kninskom, situacija je bila nešto složenija. Tu su dvije liste istakle po dva kandidata. Mačekovi kandidati su bili dr Mate Goreta i Antonije Crnogorac, a Maksimovićevi Tadija Perišić i Dušan Rašković. Po jednog kandidata imale su vladina lista (dr Nikola Novaković) i Ljotićeva lista (Ante Cota Nikolin). Od šest kandidata bilo je četvero Srba. U Kninu je, kako su procijenjivali dopisnici Centralnog presbiroa, „agitacija opozicije vrlo mlitava naprama živoj agitaciji g. dr. Novakovića“. U Kninskom srezu pravo glasa je imalo 17.268 građana, a glasalo je 14.482 (83,87%). Glasalo se na 33 mjesta. Mate Goreta je dobio više glasova na 17 (uglavnom u drniškom kraju), a Nikola Novaković na 16 (uglavnom u kninskom kraju). Dok je Goreta većinu glasova dobio u hrvatskim sredinama (Drinovci, Drniš, Kljake, Koprno, Mirlović Zagora, Oklaj, Pokrovnik, Puljane, Ružić, Siverić, Širitovci, Trbounje i Unešić) i samo dvije većinski srpske sredine (Kanjane i Žitnić), za dr Novakovića se glasalo isključivo u srpskim sredinama (Biočić, Biskupija, Golubić, Knin, Kninsko Polje, Kovačić, Mokro Polje, Očestovo, Oton, Plavno, Polača, Strmica, Štikovo, Vrbnik, Zvjerinac i Žagrović). Ukupno uzevši, najviše glasova je dobila lista Bogoljuba Jevtića 8.566 (59,15%), dok je lista dr Vladka Mačeka dobila 5.882 glasa (40,62%). Broj glasova koje su dobile preostale dvije liste je bio na nivou statističke greške. Lista Dimitrija Ljotića je dobila 18 glasova (0,13%), a lista Božidara Maksimovića 15 (0,10%). Pojedinačno gledano, dr Nikola Novaković je osvojio 8.566 glasova (59,15%), a dr Mate Goreta 5.862 (40,48%). Ostali su imali mizeran rezultat – Antonije Crnogorac je dobio 20 glasova (0,14%), Ante Cota Nikolin 18 (0,13%), Dušan Rašković 15 (0,10%), a Tadija Perišić nije dobio nijedan glas. Za poslanika je, poslije 10 godina, ponovo izabran dr Nikola Novaković, ljekar iz Knina, dok je za njegovog zamjenika određen Josip Skelin, posjednik iz Širitovaca.⁶⁷

⁶⁶ AJ, 38-12-42, *Predizborna situacija u Primorskoj banovini*, 19. marta 1935; AJ, 38-12-42, *Predizborno kretanje u Primorskoj banovini*, 26. marta 1935; AJ, 38-12-42, *Predizborno kretanje u Primorskoj banovini*, 2. aprila 1935; AJ, 38-12-42, *Izborna kretanje u Primorskoj banovini*, 18. aprila 1935; AJ, 38-12-42, *Predizborno kretanje u Primorskoj banovini*, 24. aprila 1935; *Статистика избора народних посланика за Народну скупштину Краљевине Југославије извршених 5 маја 1935 године*, 72.

⁶⁷ *Статистика избора народних посланика за Народну скупштину Краљевине Југославије извршених 5 маја 1935 године*, 74–75.

Sticajem okolnosti, srpski kandidat je izabran za narodnog poslanika i u Sinjskom srezu. Vladina lista je istakla dva kandidata Severa Vardu i Petra Stojsavljevića, a po jednog kandidata su imale ostale tri liste. Ispred Mačekove liste kandidat je bio Pavao Krce, ispred Ljotičeve dr Marin Bego, a ispred Maksimovićeve Božidar Kalajdžić. Pravo glasa je imalo 20.210 građana, a glasalo je 13.921 (68,88%). Od 28 izbornih mjesta u Sinjskom srezu, Pavao Krce je dobio većinu na 25, dok se za Petra Stojsavljevića većinski glasalo na tri mjesta sa srpskom većinom – Civljane, Koljane i Otišić. Ukupno uzevši, najviše glasova je dobila Mačekova lista 10.572 (75,95%), a zatim Jevtićeva 3.342 (24,01%). Ljotičeva lista je dobila samo šest glasova (0,04%), dok za Maksimovićevo kandidata niko nije glasao. Pojedinačno je Krce dobio 10.572 glasa (75,95%), Stojsavljević 1.736 (12,47%), Varda 1.606 (11,54%), a Bego svega šest glasova (0,04%). Za narodnog poslanika je izabran Petar Stojsavljević, prota iz Otišića, dok je za zamjenika određen Ljubivoje Golubović, inženjer iz Beograda.⁶⁸

U Bokokotorskom srezu Zetske banovine pravo glasa je imalo 9.972 građana, a glasalo je 7.444 (74,65%). Dva kandidata je istakla vladina lista Bogoljuba Jevtića (Mirko Komnenović i dr Filip Lazarević), dok su po jednog kandidata imale ostale liste. Kandidat Liste dr Vladka Mačeka bio je Angelo Marković, kandidat liste Dimitrija Ljotića Ante Jerić, a kandidat liste Božidara Maksimovića dr Stjepan Vuletić-Vukasović. Jevtićeva lista je dobila 5.972 glasa (80,23%) i ostvarila više nego ubjedljivu pobjedu. Mačekova lista je dobila 1.455 glasova (19,55%), Ljotičeva lista 13 (0,17%), a Maksimovićeve svega četiri glasa (0,05%). Pojedinačno gledano, natpolovičan broj glasova je dobio Mirko Komnenović 3.728 (50,08%), dok je dr Filip Lazarević dobio 2.244 (30,15%), a Angelo Marković 1.455 glasova (19,55%). Za narodnog poslanika Bokokotorskog sreza izabran je Mirko Komnenović, predsjednik gradskog poglavarstva i bivši narodni poslanik iz Herceg Novog, a za njegovog zamjenika određen je dr Miloš Drobniaković, advokat iz Beograda. Od 22 glasačka mjesta u Bokokotorskom srezu, Komnenović je dobio većinu na 12 (Bijela, Budva, Zelenika, Kameno, Morinj, Perast, Radovići, Risan, Sveti Stefan, Topla, Herceg Novi i Crkvice), dok su na po pet mjesta više glasova dobili dr Lazarević (Dobrota, Kotor, Radanovići, Radovanići i Sutvara) i Marković (Donja Lastva, Kotor, Muo, Prčanj i Tivat). Za Markovića se, očigledno, glasalo u sredinama sa većinskim rimokatoličkim stanovništvom, a za Komnenovića i, posebno, Lazarevića u mjestima sa srpskom većinom.⁶⁹ Tako je na izborima 1935. ponovo izabrano četvoro Srba iz Dalmacije, baš kao i na izborima 1923, 1925, 1927. i 1931. Dok su Niko Novaković i Mirko Komnenović izabrani po treći put, Vuk Vujasinović i Petar Stojsavljević birani su prvi put.

Dr Vuk Vujasinović (1898–1983)

Rođen je u Ivoševcima kod Benkovca 1898. Otac Miloš, a majka Jovanka, rođena Manojlović. Osnovnu školu je pohađao u rodnim Ivoševcima i Erve-

⁶⁸ *Hcmo*, 76–77.

⁶⁹ *Hcmo*, 117.

niku, a Klasičnu gimnaziju je završio u Zadru. Studirao je na Medicinskom fakultetu u Zagrebu i Pragu, a diplomu je stekao u Berlinu. Paralelno sa studijama medicine, u Beču je tri godine studirao na Visokoj političkoj školi. Poslije povratka u Dalmaciju, zaposlio se kao opštinski ljekar u Kistanjama. Za predsjednika Opštine Kistanje izabran je 1932. i na tom mjestu se zadržao tri godine. Na parlamentarnim izborima 1935. prvi put je biran za narodnog poslanika kao kandidat u Benkovačkom srezu. Politički je djelovao u okvirima JRZ. Tokom 1937. i 1938. bio je sekretar Narodne skupštine. Na posljednjim izborima u Kraljevini Jugoslaviji 1938. ponovo je izabran za narodnog poslanika. Dolazak rata na jugoslovenske prostore dočekaao je u Kninu. U strahu od ustaškog režima prebjegao je u Zadar, a odatle na Ugljan u Preko. Tokom Drugog svjetskog rata približio se komunističkom pokretu otpora. U Kornatskom arhipelagu otvorio je partizansku bolnicu. Potkraj 1943. upućen na Vis, zajedno sa ranjenicima, ali su Nijemci presreli transport. Bio je zatočen u Splitu i Drnišu. Poslije sloma nje-mačke vlasti u Dalmaciji, pušten je na slobodu i vraćen u redove NOVJ. U oslobođenom Zagrebu postavljen je za upravnika Vojne bolnice i unaprijeđen u čin majora. Demobilisan je 1947, nakon čega se vratio u Knin. Bio je upravnik lokalne bolnice sve do 1954, kada je prešao u Zadar. Radio je kao liječnik i inspektor zdravstva sve do penzionisanja 1957. Umro je u Zadru 16. januara 1983, a sahranjen je na groblju u rodnim Ivoševcima.⁷⁰

Petar Stojsavljević (1887–?)

Rođen je u Otišiću kod Sinja 1887. Pohađao je gimnaziju i bogosloviju u Zadru. Po završetku školovanja primio je sveštenički čin (1909) i određen je za sveštenika u rodnom mjestu. Tokom 1919. uhapšen je od strane italijanskih vlasti i interniran u Italiji. Politički se angažovao u okvirima NRS. Za narodnog poslanika izabran je 1935. na listi Bogoljuba Jevtića. Tokom Drugog svjetskog rata komandovao je rojalističkim snagama u vrličkom kraju.⁷¹

Narodni poslanici 1938–1939.

Na, ispostavilo se, posljednjim parlamentarnim izborima u jugoslovenskoj kraljevini, koji su održani 11. decembra 1938, na državnom nivou su istaknute tri kandidatske liste. Vladinu listu je predvodio dr Milan Stojadinović, opozicionu listu dr Vladko Maček, a posebnu listu je ponovo imao Dimitrije Ljotić. U Benkovačkom srezu po dva kandidata imale su vladina i opoziciona lista. Kandidati vladine liste bili su dr Vuk Vujasinović i Ljubomir Jurković, dok su kandidati Mačekove liste bili Ilija Zečević, iz kruga nekadašnje SDS, i Obrad Knežević, iz redova JNS. Imajući na umu dobar rezultat sa prošlih izbo-

⁷⁰ *Биографски лексикон Народно претставништво*, 116; D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 467; J. С. Радојчић, *Биографије: Срби западно од Дунава и Дрине*, I, 676; *Српски биографски речник*, II, 340; К. Новаковић, *Срби у Сјеверној Далмацији*, 454–455.

⁷¹ *Биографски лексикон Народно претставништво*, 290; D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 303, 393; J. С. Радојчић, *Биографије: Срби западно од Дунава и Дрине*, III, 711; Д. Р. Живојиновић, „*La Dalmazia o morte*“, 193–194.

ra, vrh nekadašnje HSS smatrao je da bi Ilija Zečević, predsjednik Opštine Benkovac, trebalo ponovo da bude opozicioni kandidat u Benkovačkom srezu. Budući da je Zečević bio Srbin, prema toj odluci je postojao veliki otpor među Hrvatima u benkovačkom kraju. Benkovački Hrvati su smatrali da bi kandidati trebalo da budu Petar Novaković i Živko Ivanković, Hrvati i katolici. Međutim, kako je Zečević imao podršku i vrha nekadašnje SDS i nekadašnje HSS, odbran je za kandidata Mačekove liste u Benkovačkom srezu, dok je Petar Novaković, posjednik iz Benkovca, određen za njegovog zamjenika. Na listi Dimitrija Ljotića kandidat u Benkovačkom srezu bio je Dušan Rnjak, a njegov zamjenik Miljko Švonja. Kandidat vladine liste u Kninskom srezu bio je ministar dr Nikola Novaković, predsjednik Banovinskog odbora JRZ za Primorsku banovinu. Opoziciona lista je imala čak tri kandidata u Kninskom srezu: Mate Goreta, iz kruga nekadašnje HSS, Mihajlo Popović iz redova JNS i Veljko Pokrajac iz grupe oko Jovana M. Jovanovića, tj. nekadašnje Zemljoradničke stranke. Knin je, u sklopu predizborne kampanje, obišao predvodnik nekadašnje Zemljoradničke stranke Milan Gavrilović, kako bi agitovao za svog kandidata na opozicionoj listi. Kandidat Ljotićeve liste u Kninskom srezu bio je Dušan Ćakić, a njegov zamjenik paroh Nikon Kalik.⁷²

U Benkovačkom srezu glasalo je 12.673 građana. Opoziciona lista je dobila 7.487 glasova, vladina lista 4.277, a Ljotićeva lista svega 909 glasova. Pojedinačno gledano, Zečević je dobio 7.054 glasa, Vujasinović 2.850, Jurković 1.427, Rnjak 909, a Knežević svega 433 glasa. Iako je osvojio duplo manje glasova od Zečevića, zahvaljujući specifičnom izbornom sistemu, poslanički mandat je pripao dr Vujasinoviću. U Kninskom srezu glasalo je 14.006 građana. Opoziciona lista je dobila 7.867 glasova, vladina lista 5.963, a Ljotićeva lista svega 176 glasova. Gledano po kandidatima, najviše glasova je dobio Goreta 7.018, zatim dr Novaković 5.963, Pokrajac 674, Ćakić 176, a Popović jedan glas manje – 175. Iako je dobio oko 1.000 glasova manje od Gorete, dr Novaković je ponovo osvojio poslanički mandat, zahvaljujući specifičnom izbornom sistemu. Na izborima u Biogradskom srezu vladina lista je istakla tri kandidata, opoziciona lista dva, a Ljotićeva lista jednog. Kandidati vladine liste su bili Josip Antunović i Jovo Šeat iz JRZ i dr Patricije Padelin iz Jugoslovenske narodne stranke (borbaši). Na listi opozicije kandidovani su Josip Silobrčić iz nekadašnje HSS i Manfred Paštrović iz JNS, dok je kandidat Ljotićeve liste bio Šime Vulelija. Na izborima su glasala 7.043 građana, a apsolutnu većinu glasova je dobila opoziciona lista. Za Mačekove kandidate glasalo je 6.206 stanovnika, za kandidate vlasti 816, a za Ljotićevog kandidata svega 21 građanin. Gledano po kandidatima, Silobrčić je dobio 6.153 glasa, Šeat 590, Antunović 117,

⁷² AJ, 38-12-42, *Predizborno kretanje u Primorskoj Banovini*, 29. oktobra 1938; AJ, 38-12-42, *Predizborno kretanje u Primorskoj banovini*, 1. novembra 1938; AJ, 38-12-42, *Predizborno kretanje u Primorskoj banovini*, 2. novembra 1938; AJ, 38-12-42, *Predizborno kretanje u Primorskoj banovini*, 8. novembra 1938; AJ, 38-12-42, *Predizborno kretanje u Primorskoj banovini*, 11. novembra 1938; AJ, 38-12-42, *Predizborno kretanje u Primorskoj banovini*, 12. novembra 1938; AJ, 38-12-42, *Predizborno kretanje u Primorskoj banovini*, 15. novembra 1938.

Padelin 109, Paštrović 53, a Vulelija samo 21 glas.⁷³ U Bokokotorskom sreзу po jednog kandidata su imale vladina lista (dr Đuro Drašković) i Ljotićeva lista (Jevto Đurović), dok je opoziciona lista imala dva kandidata – Angelo Marković, koji je dolazio iz redova HSS i Mirko Komnenović iz redova starih radikala okupljenih oko Ace Stanojevića. Glasalo je 7.550 stanovnika, a blagu prednost je ostvarila opoziciona lista, koja je osvojila 3.702 glasa, dok je vladina lista dobila 3.689 glasova, a Ljotićeva lista svega 159. Međutim, gledano po kandidatima, najviše glasova je dobio Drašković 3.689, zatim Komnenović 2.421, pa Marković 1.281 i, na kraju, Đurović 159. Pošto je pojedinačno dobio najviše glasova, Đuro Drašković je prvi put izabran za narodnog poslanika. Zahvaljujući specifičnom izbornom sistemu, Srbi su i na izborima 1938. uspjeli da osvoje četiri poslanička mjesta. Uz dr Vuka Vujasinovića, koji je izabran u Benkovcu, dr Nikolu Novakovića, koji je izabran u Kninu, i dr Đuru Draškovića, koji je izabran u Boki Kotorskoj, poslanički mandat je dobio i Jovo Šeat u Biogradu na Moru.⁷⁴

Dr Đuro Drašković (1880–1944)

Rođen je u Kotoru 1880. U rodnom gradu je završio osnovnu školu i klasičnu gimnaziju, a Pravni fakultet je studirao u Zagrebu, Pragu i Gracu. Radio je kao sudija u više mjesta u Dalmaciji. U vrijeme raspada Monarhije osnovao je Narodno vijeće u Biogradu na Moru. Godine 1920. napustio je državnu službu i otvorio advokatsku kancelariju u rodnom gradu. Političku aktivnost je razvio u okvirima NRS, a bio je zadužen za izgradnju stranačke organizacije u Boki Kotorskoj. Neuspješno se kandidovao za narodnog poslanika 1920, 1923. i 1927. Tridesetih godina XX vijeka politički je djelovao u okvirima JRZ. Bio je predsjednik Sreskog odbora za Bokokotorski srez i Mjesnog odbora u Kotoru. Za narodnog poslanika prvi put je izabran na izborima 1938. Tokom Drugog svjetskog rata i okupacije posvetio se advokaturi. Poslije oslobođenja Kotora u novembru 1944, nove vlasti su ga optužile za saradnju sa okupatorom, pa je ubrzo strijeljan.⁷⁵

Jovo Šeat (1886–?)

Rođen je u Biogradu na Moru 1886. U Splitu je završio gimnaziju i Trgovačku akademiju. Osnovao je sopstveno trgovačko preduzeće (1914). Bavio se komisionim poslovima u Beču i Trstu, a po završetku Prvog svjetskog rata, u rodnom gradu je otvorio trgovinu na veliko životnim namirnicama i građevinskim materijalom. Politički se aktivirao u okviru SDS. Sedam godina je obavljao funkciju predsjednika Opštine Biograd na Moru. Za to vrijeme su učinjeni značajni koraci u cilju rješavanja komunalnih problema i izgradnje Biograda

⁷³ „Резултати избора у Врбаској, Савској и Приморској бановини“, *Политика*, 14. децембар 1938, 3–5; „Резултати избора у Приморској бановини“, *Време*, 14. децембар 1938, 6.

⁷⁴ „Према јуче објављеним резултатима из целе земље, листа претседника владе г. др. Стојадиновића добила је 1.636.519, а листа г. др. Мачека 1.336.823“, *Политика*, 13. децембар 1938, 1–6.

⁷⁵ *Српски биографски речник*, III, 404–405; Г. С. Кривокапић-Јовић, *Оклоп без витеза*, 282–283.

kao turističkog centra. Bio je aktivan u sokolima i Narodnoj odbrani. Priključio se JRZ ubrzo poslije osnivanja i postao predsjednik Sreskog odbora za Biogradski srez. Izabran je za poslanika u Narodnoj skupštini na posljednjim izborima 1938.⁷⁶

Senatori 1932–1941.

Prvi izbori za Senat Kraljevine Jugoslavije održani su 3. januara 1932. Birano je 46 senatora, od kojih u Primorskoj banovini trojica. Pravo glasa na prvim senatskim izborima u Primorskoj banovini imalo je 143 ljudi, a glasalo je 118. Uz Hrvate Nikolu Preku iz Mostara i Ivu Majstrovića iz Vrgorca, izabran je i Srbin dr Uroš Desnica. Šest dana kasnije, kralj je odredio još 28 senatora, ali među njima nije bilo dalmatinskih Srba. Poslije trogodišnjeg perioda, prestao je mandat 23 senatora, pa su 3. februara 1935. održani drugi senatski izbori, poznati kao „dopunski“. Tada je Primorska banovina birala samo jednog senatora i izabran je Budislav-Grgur Anđelinović, rodom sa Hvara. Pravo glasa je imalo 145 ljudi, a glasalo je 122. Početkom 1938. istekao je šestogodišnji mandat za preostala 23 senatora koji su izabrani na prvim izborima. Među njima je bio i predstavnik dalmatinskih Srba dr Desnica. Treći senatski izbori održani su 6. februara 1938. i takođe su imali karakter dopunskih. Primorska banovina je birala dva nova senatora. Pravo glasa je imalo 159 građana, a glasalo je 150. Za nove senatore izabrani su Hrvat Šimun Belamarić, rodom iz okoline Šibenika, koji je kao opozicioni kandidat dobio 89 glasova, i Srbin Dušan Novaković, rodom iz okoline Knina, koji je kao vladin kandidat dobio 61 glas. Samo tri dana poslije trećih senatskih izbora, odlukom kraljevskih namjesnika, određeno je 10 novih senatora, među kojima je bio i predstavnik dalmatinskih Srba Lujo Vojnović. Ubrzo pošto je postignut sporazum između Dragiše Cvetkovića i Vladka Mačeka, 1. septembra 1939. donijeta je odluka o prestanku mandata svih tadašnjih senatora – kako izabranih, tako i imenovanih. Posljednji izbori za Senat održani su 12. novembra 1939. Primorska banovina se, zajedno sa Savscom, utopila u veliku Banovinu Hrvatsku, koja je davala čak 13 od ukupno 47 senatora, koliko je birano na tim izborima. Pravo glasa na jedinim senatskim izborima u Banovini Hrvatskoj imalo je 735 lica, a glasalo je 435. Izabrana su dvojica Srba, od kojih jedan iz Dalmacije – dr Nikola Subotić. Četiri dana poslije izbora kraljevski namjesnici su imenovali još 37 senatora, među kojima nije bilo dalmatinskih Srba. Senatski mandat dr Subotića, posljednjeg senatora među dalmatinskim Srbima, potrajao je do 1. aprila 1941, kada je, poslije martovskog puča, Senat raspušten.⁷⁷

Dušan Novaković (1879–?)

Rođen je u Kninskom Polju pokraj Knina 11. jula 1879. Rođeni je brat narodnog poslanika i ministra dr Nikole Novakovića Longa. Završio je nižu gimnaziju u Kninu, a Učiteljsku školu u Arbanasima pokraj Zadra. Radio je kao

⁷⁶ *Биографски лексикон Народно претставништво*, 346.

⁷⁷ *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, 23–24, 27–34, 420–426.

učitelj u Plavnu. Potkraj Prvog svjetskog rata aktivan je kao pristalica jugoslovenskog ujedinjenja, a u danima sloma Austro-Ugarske monarhije postao je član Narodnog vijeća u Kninu.⁷⁸ Političku aktivnost je razvio u okviru NRS, a na osnivačkoj konferenciji u Šibeniku, septembra 1923, izabran je za člana Okružnog odbora.⁷⁹ Iste godine izabran je za poslanika u Oblasnoj skupštini Splitske oblasti. Radio je kao školski nadzornik u Kninu od 1923.⁸⁰ Neuspješno se kandidovao za opštinskog načelnika u Kninu kao disident NRS, iz koje je istupio kada i njegov brat Nikola. Bio je član uprave Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju. Tridesetih godina XX vijeka političku aktivnost je nastavio u okvirima JRZ, a 1936. postao je predsjednik Kninske opštine.⁸¹ Za senatora je izabran na dopunskim izborima 1938. Tokom okupacije u Drugom svjetskom ratu boravio je u Splitu, a poslije kapitulacije Italije 1943, prešao je na Vis i stavio se na raspolaganje komunističkim snagama. U junu 1944. izabran je za člana Okružnog odbora Jedinštenog narodnooslobodilačkog fronta u Kninu.⁸²

Dr Lujo Vojnović (1864–1951)

Rođen je 15. aprila 1864. u Splitu. Otac Konstantin, pravnik i političar, majka Marija, rođena Seralji. Stariji brat Ivo (1857–1929) bio je ugledni književnik. Lujo Vojnović je pohađao gimnaziju u rodnom Splitu i Zagrebu, a maturirao u Dubrovniku (1881). Studije prava je otpočeo u Zagrebu, a doktorat stekao u Gracu (1892). Radio je kao sudski činovnik u Zagrebu, Sarajevu i Trstu (1886–1889), a zatim je vodio sopstvenu advokatsku kancelariju u Dubrovniku (1894–1896). Prešao je, zatim, u Crnu Goru i, po preporuci Valtažara Bogišića, postao lični sekretar kneza Nikole I Petrovića (1896). U crnogorskoj Vladi Bože Petrovića bio je ministar pravde (1899–1903). Tokom 1901. i 1902, kao privremeni opunomoćeni poslanik pri Svetoj Stolici zastupao je Kneževinu Crnu Goru u sporu oko Zavoda Svetog Jeronima u Rimu.⁸³ Nastanio se, potom, u Srbiji i radio kao vaspitač princa Aleksandra Karađorđevića (1904–1906). Po povratku u Crnu Goru nalazio se na poziciji šefa kabineta kneza/kralja Nikole. Bio je crnogorski poslanik u Ujedinjenom Kraljevstvu i delegat na Londonskoj konferenciji (1912–1913). Crnu Goru je napustio na početku Prvog svjetskog rata, pošto se sukobio sa kraljem Nikolom. Od 1915. do 1919. bio je u diplomatskoj službi Kraljevine Srbije u Rimu i Parizu. Kao veliki protivnik austrougarskih vlasti zalagao se za jugoslovensko ujedinjenje, protivio italijanskim aspiracijama na istočnoj obali Jadrana i svakoj podijeli njegove

⁷⁸ D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 74.

⁷⁹ D. Plenča, „Benkovački kotar između dva svjetska rata“, 314.

⁸⁰ D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 108–109.

⁸¹ J. С. Радојчић, *Биографије: Срби западно од Дунава и Дрине*, II, 1070.

⁸² AJ, 38-12-42, *Politički pregled*, 21. feburara 1938; *Биографски лексикон Народно претставништво. Сенат. Народна скупштина*, Београд 1939, 59; *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, 210; D. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 132, 461–462, 471–472.

⁸³ Саша Недељковић, „Српска друштва у Дубровнику на почетку 20. века“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 122/2007, 165–177.

rodne Dalmacije. Tokom rata je objavio nekoliko propagandnih publikacija, koje su uglavnom bile vezane za jadransko pitanje i jugoslovensko/srpsko-italijanske odnose. Izradio je projekat buduće jugoslovenske kraljevine, koja ne bi obuhvatila Sloveniju, a kojom bi vladala srpska dinastija Karađorđevića. Politički se aktivirao u okviru JDS, ali je, poslije raskola u njenom vrhu, podržao SDS. Godine 1929. imenovan je za delegata u Međunarodnom institutu za intelektualnu saradnju pri Društvu naroda. U drugoj polovini tridesetih godina XX vijeka bio je blizak JRZ. Ukazom kraljevskih namjesnika od 9. januara 1938. imenovan je za senatora. U Senatu je ostao do 1. septembra 1939, kada je donijeta odluka o prestanku mandata svih senatora. Podržao je politiku knez-namjesnika Pavla Karađorđevića, zalagao se za srpsko-hrvatski sporazum i protivio federalizaciji zemlje. U maju 1940. nastanio se u Zagrebu. Tokom Drugog svjetskog rata živio je povučeno i pisao o istoriji Dubrovačke republike. Umro je u Zagrebu 18. aprila 1951, a sahranjen je u porodičnoj grobnici u Dubrovniku.⁸⁴

Na osnovu svega izloženog može se steći dojam da su dalmatinski Srbi ostvarili značajnu zastupljenost u Narodnoj skupštini, Senatu, a sporadično čak i u Ministarskom savetu, tj. u centralnim tijelima vlasti u Beogradu. Budući da je učešće Srba među dalmatinskim poslanicima u Narodnoj skupštini jugoslovenske kraljevine bilo veće od njihovog udjela u ukupnom broju stanovnika te istorijske pokrajine, kao i uzimajući u obzir činjenicu da su dalmatinski Srbi imali senatore, pa čak i ministre, otvara se pitanje koliki su bili njihovi stvarni dometi u borbi za interese srpskog naroda u Dalmaciji. Neki od njih su bili krupne političke ličnosti, poput Ljubomira Jovanovića, ali su sa Dalmacijom imali veze tek toliko što su iz nje potekli i, zbog toga, na tom prostoru kandidovani. S druge strane, neki su bili izuzetno ugledni među lokalnim stanovnicima, poput sveštenika Petra Stojsavljevića ili ljekara Vuka Vujasinovića, ali nisu imali realnu političku moć. Uz to, slabljenje uticaja srpskih prosvjetno-kulturnih društava ili njihovo potpuno zanemarivanje, doveli su do toga da se u dijelu srpske inteligencije neposredno pred Drugi svjetski rat, a pod uticajem činjenice da je stvorena Banovina Hrvatska, uvrežilo mišljenje da su se dalmatinski Srbi, nakon što su jugoslovenskim ujedinjenjem uslišene njihove želje i ostvareni politički ciljevi, uspavali. Takvo mišljenje je, u prvom redu, zastupao krug intelektualaca okupljen oko episkopa dr Irineja (Đorđevića), među kojima su bili sveštenici Pavle Zelić i Stevan Prostran, kao i profesor Učiteljske škole Mirko Ležaić.

Uspavani dalmatinski Srbi, kako je pisao prota Stevan Prostran, u novoj državi su se budili samo u vrijeme izbora, izbornih borbi i kampanja: „S vremena na vreme probude ga izborni svatovi i on se onako bunovan uhvati u manito kolo, prosrbuje mesec-dva, pa se prekrsti, poljubi *ikonu* Nikole Pašića, sruči

⁸⁴ *Српски биографски речник*, II, 301–302; J. С. Радојчић, *Биографије: Срби западно од Дунава и Дрине*, I, 644–647; Небојша Рашо, *Војновићи*, Херцег Нови 2012, 160–164; *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, 327–328.

kuglice gde mu se prstom pokaže, i opet legne.“ Dalmatinski Srbi su u vrijeme političkih borbi dvadesetih godina XX vijeka pokazali sasvim drugačije političke svjetonazore od Srba u ostalim dijelovima današnje Hrvatske. Beskrajno su bili odani radikalima, za razliku od Ličana, Kordunaša, Banijaca, koji su stali iza osobene politike dijela „prečanskih Srba“, koju je oličavao Svetozar Pribičević. Dalmatinsko srpstvo je često izgledalo „tvrđe“, a vjera u Beograd nepokolebljiva. Otuda i slika uspavanosti, koju su politički predstavnici dalmatinskih Srba svojim djelovanjem više potvrđivali nego negirali. Neposredno pred novu buru na jugoslovenskom prostoru, prota Stevan Prostran kao da je sumirao političke domete dalmatinskih Srba u međuratnom periodu: „Vekovima vaspitavan za grubu fizičku borbu i dugo držan u romantičarskom zanosu i bajnim snovima o slobodi koja mora doći; premoren i iznemogao u dugotrajnoj borbi sa stihijama i svojim nacionalnim dušmanima, a bez ikakva političkog iskustva, ovdašnji srpski čovek je dočekao slobodu kao potpuno i konačno rešenje svih svojih životnih problema. Najprije je udario u bubnje i talambase, u vrištanje i pesmu radosti, a onda – mrtav pijan od slobode – legao da spava, u nepokolebivom uverenju da o svemu ostalom što se njega tiče ima reč *majka Srbija i naš Beograd*. Tako je mislio narod, a tako i inteligencija.“⁸⁵

⁸⁵ Северна Далмација некад и сад. Одлучна реч у критичном часу, Београд 1939, 5.